toacă: cocostârcul
toarce: mâţa
tocăne (-şte): cocostârcul
turăeşte: turturica
turue (-şte): curca, porumbul, turturica

Uică se: porcul
uneşte: porumbul
urlă: bursucul, *cânele*, *lupul*, măgarul, ursul
urueşte: porumbul

Vacăe: raţa
vaetă se: cucoveica, vulpea
văuneşte: vulpea
iţăe (viţie, viţue) -şte: porcul

Zâzae: albina, musca
zăpăeşte: *cânele*
zbârâe (zbârăe): *albina, bondarul, cosaşul, musca, ţânţarul*, vrabia
zbârnăe (zbârnâe): *albina, bondarul, cosaşul, musca, ţânţarul*
zbiară: bivolul, boul, buhaiul, capra, căprioara, gaiţa, iepurele [măgarul, oaia, ursul, vaca, viţelul
zmiară: oaia, capra
zmeură se: capra
zuzăe: albina, bondarul, cosaşul, musca, ţânţarul.

Serghie Şutu

Probleme vechi şi nouă.

(Iarăşi *mente* şi *minte* — legi fonetice — *e* neaccentuat > *i* — *frasin, buvons, dumică* — *-as, -es* > *-i* — evoluţii acustice etc.)

S'a făcut până acuma tot felul de încercări de a explică dubletele atât de frecvente în textele noastre vechi ca *mente* — *minte*, *me\re* — *mi\re* etc. Chestiunea lui *e* accentuat în poziţie nazală a fost reluată în Dacoromania I, 340—343 de Vivian G. Starkey în articolul *Evoluţia lui en în in după labiale* şi de dl Puşcariu în recensia făcută lucrării dlui Iordan, *Diftongarea lui* e *şi* o *accentuaţi în poziţiile* ă, e. Autorii aceştia informându-ne şi asupra principalelor lucrări în legătură cu problema aceasta, cred că mă pot dispensà de a-i face întreg istoricul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Rezumând studiul său excelent *Die Entwicklung von* e *vor Nasalen in den lateinischen Elementen des Rumänischen* (Weigand, Jahresb. III, 1—70) dl A. Byhan ajunge între altele la următoarele concluziuni: 1.) *e* accentuat în poziţie nazală se preface în *i.* Aceeaşi soartă a avut-o şi *e* neaccentuat înainte de *n* + *cons.* Dar 2.) *e* neaccentuat înainte de *n voc* pare că s'a păstrat în limba română. În dialectul dacoromân s'a prefăcut apoi în poziţie tare după *r, lab.* şi *sibilante* (Zischlauten) în *ă*, în poziţie moale după alte consonante în *i.* În dialectele istrorom. şi megl. apare pretutindeni *i* şi *e;* în dialectul arom. sânt mai obişnuite formele cu *i* deschis (ib. pag. 61).

Merită să fie relevată în special deosebirea care se face aci între *e* accentuat şi *e* neaccentuat în poziţie nazală, căci ea nu este nemotivată. Studiind-o şi precizând mai bine faptele, vom da de material foarte folositor pentru lămurirea fenomenelor de cari ne vom ocupă.

Încolo, pentru dl Byhan, între forme ca *mente* şi *minte* nu există decât o deosebire grafică, uzul ortografic şovăitor explicându-se din faptul că *i* < *e* în poziţie nazală n'ar fi fost încă identic cu *i* < *ī*, ci un *i* deschis (ib. pag. 18—19.). Acest *i*, o vocală intermediară între *i* şi *e* închis, ar fi putut deci să fie scris când *e*, când *i.*

Cercetând materialul privitor la *e* neaccentuat înainte de *n* + *voc.*, dl Byhan îl desparte pe *e* protonic de *e* posttonic şi încheierile sale sânt la acest loc, precum vom vedeà, ceva mai precise şi mai aproape de adevăr, decât în forma în care au fost rezumate la sfârşitul lucrării. Astfel spune despre *e* protonic: «Este cu putinţă deci ca *e* neaccentuat înainte de *n voc*, după dentale, velare, *l* şi *n* să se fi păstrat în limba străromână» (ib. pg. 25), iar despre *e* posttonic: «Tendinţa de a-l schimbà pe *e* în *i* va fi existat însă chiar încă înainte de diferenţiarea dialectelor; ea s'a manifestat apoi cu mai multă putere" (*ib.* pag. 28).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A atras atenţiunea îndeosebi împrejurarea — relevată mai întâiu de dl Tiktin — că se scrie *e* în loc de *i* în poziţie nazală mai ales după labiale. Plecând de la constatarea aceasta, dl Puşcariu şi-a formulat părerea în modul următor în *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, lucrare în care a distrus legenda despre uniformitatea limbii străromâne: Prefacerea lui *e*

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

în *i* înainte de *n* sau *m* + *cons.* aparţine desigur epocii străromâne, căci se găseşte în toate dialectele. Dacă se scrie însă încă în mod destul de consecvent *e* după labiale în limba veche românească, atunci nu prea putem descoperi aci decât rămăşiţa unei deosebiri dialectale în chiar limba străromână (cu toată contrazicerea expunerilor dlui Byhan în Jahresbericht III, 14—19). Când s'au depărţit dialectele, au existat regiuni în cari vechiul *e* s'a păstrat cel puţin după labiale, pe când celelalte regiuni l-au schimbat în *i.* Acest *e* s'a păstrat totuşi ca fenomen dialectal în dacoromână până în sec. al XVII-lea şi îşi continuă poate existenţa până în zilele noastre (cf. Jahresbericht IV, 284), dar a fost sau este înlocuit tot mai mult de *i* al celorlalte regiuni.» (ib. pag. 32—33).

Cele susţinute astfel de dl Puşcariu formează baza de operaţiune pentru Starkey. Crezând labiala precedentă hotărîtoare pentru menţinerea nealterată a lui *e*, dînsul îl explică pe *cene*, *sene*, *tene*, trimiţându-ne la Tiktin, *Stud.* I, 56, prin analogie cu *mene*, iar «cazuri izolate ca денцїѣ Cuv. d. Bătr. II. 57, le putem desigur considerà ca simple grafii sau greşeli de ortografie". Adaosul din urmă îl apropie cel puţin în parte de dl Byhan. Dar Starkey crede că poate duce cercetările cu un pas înainte şi explică dubletele dacoromâneşti cu *e* şi *i* ca forme cari aparţin unor regiuni deosebite. Întâmpinând în cadrele materialului său destul de redus formele cu *e* mai ales în textele rotacizante şi urmărindu-le prin texte transilvănene până pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, le crede ardeleneşti, admiţând însă că o localizare mai precisă nu este cu putinţă. Prin urmare, zice Starkey, Coresi scrie numai *i*, pentrucă este originar din Muntenia, iar apariţia pe ici-colo a lui *e* în textele lui este o influenţă ardeleană.

Starkey ne reaminteşte foarte mult părerile dlui O. Densusianu din *Hist. d. langue roum.* II. pag. 66—68, pe cari n'a apucat însă să le cunoască [1]). Dl Densusianu aduce numai uşoare modificări opiniunii formulate de dl A. Byhan, admite însă ideea unei diferenţieri dialectale pe care dl Puşcariu i-a sugerat-o lui V. Starkey. D-sa crede că unele dintre textele vechi reproduc probabil vechea pronunţare, păstrată încă în anumite regiuni, pe când altele continuă să aibă când *e* când *i*

[1]) Dînsul ne trimite numai la vol. I, pag. 312 al operei citate.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

numai în baza unei tradiţii grafice. Vechea pronunţare ar fi *i* deschis, care s'ar fi prefăcut de cu vreme în unele cazuri (foarte probabil mai întâiu inaintea unui *i*) în *i*, pe când altă dată, şi mai ales înaintea unui *e*, îşi păstră până relativ destul de târziu valoarea fonetică „mixtă" de sunet intermediar între *e* şi *i*. Polemizând cu dl Tiktin, dl Densusianu nu admite, în opoziţie cu Starkey, că labialele precedente ar fi avut o influenţă hotărîtoare pentru conservarea mai îndelungată a vechii pronunţări a lui *e* în poziţie nazală. Interesant este însă faptul relevat de d-sa că dl *Psaltirea Scheiană* (exemplele citate de dl Densusianu nu sânt decât din partea scrisă de copistul al treilea) şi în *Psaltirea Hurmuzachi* se găsesc forme ca *mene, tenre, cenre* cu *e* corectat în *i*. Este o dovadă că formele cu *e* nu mai existau în graiul acelor copişti din secolul al XVI-lea sau că erau cel puţin pe dispărute.

Lui Starkey, care crede că formele cu *e* şi *i* aparţin duor regiuni deosebite, i-a scăpat din vedere, ca şi celorlalţi cercetători, că în anumite cazuri, cari nu pot fi despărţite de exemple ca *mente-minte* etc., uzul mai şovăe şi astăzi între *e* şi *i* în întreg cuprinsul celor patru dialecte româneşti. Văzând că formele cu *e*, care a lăsat urme scrise pe întreg teritoriul dacoromânesc, devin tot mai rare în cursul veacurilor, ar fi trebuit să-şi spună că este foarte firesc ca ele să fie mai caracteristice pentru textele rotacizante, căci aceste sânt cele mai vechi texte româneşti. În chipul acesta dovada n'a fost făcută că uzul şovăitor între *e* şi *i* n'a fost un fenomen general, dar se prea poate că Ardealul sau nordul Ardealului să fi fost mai conservator.

Dl Puşcariu consideră poziţiile nouă ale lui V. Starkey ca definitiv cucerite,[1]) dar îi distruge baza de operaţiune, revenind asupra părerilor din *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen* şi ne mai admiţând că formele cu *e* ar fi rămăşiţe străromâne: „Cauza care a prefăcut pe *mine* în *mene* este influenţa asimilatoare a lui *e* din silaba următoare. Într'adevăr, precum a arătat

[1]) „Nu putem considerà însă ca Byhan şi Weigand formele *mene, cuvente* etc. ca simple grafii stângace pentru a redà un *i* deschis. V. Starkey a arătat aceasta în articolul publicat în acest volum din *Dacoromania*" (mai întâiu a susţinut lucrul acesta dl Tiktin în *Studien zur rumänischen Philologie* I 54—57 şi chiar dl Puşcariu în *Zur Rekonstr. des Urrum.*) „observând în acelaşi timp că aceste forme aparţin mai ales regiunilor rotacizante" (*Dacoromania* I 389).

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Iordan şi Densusianu (op. cit. 65) acest *en* în loc de *in* nu apare decât când erà urmat de *e*. Am avut deci mai întâiu *mine, cuvinte* în epoca străromână; apoi, mult mai târziu, în regiunea de nord a teritoriului dacoromân, s'au născut dialectal formele asimilate *mene, cuvente*, care se reflectează în textele noastre vechi, fără să fi ajuns însă să cuprindă toate cuvintele construite la fel. Cu timpul a urmat regresiunea, şi formele *mine, cuvinte* au pătruns din nou dela sud şi în aceste regiuni nordice (*Dacoromania* I, 389—390).

*
* *

Să supunem acum problema unei noui cercetări, fără ca s'o izolăm însă, şi fără s'o scoatem din întreg complexul de chestiuni cari privesc istoria evoluţiunii limbii româneşti.

Cercetările ştiinţifice impun clasificări, împărţiri şi subîmpărţiri, dar pe calea aceasta rupem sau uităm adese sau nu mai apucăm să observăm legăturile organice între diferitele fenomene cari sânt doară efectele unei singure puteri unitare, ca toate manifestările unui singur organism, căci fiecare dintre limbi se infăţişează ca un tot organic. Ori de câte ori facem îstoria unei limbi, voind nu numai să înregistrăm, dar să şi explicăm fenomenele, sântem în căutarea acestei puteri, analizând felul ei de a lucrà şi felul ei de a reacţionà faţă de influenţe din afară. Din puterea aceasta izvorăsc anumite direcţii în evoluţiunile limbii şi evoluţiunile acestea se prezintă de fapt la început, am puteà să zicem, ca un fel de molimă, sau ca nişte avalanşe în formaţiune, ca să păstrăm şi reintegrăm comparaţia pe care dl Puşcariu o respinge (cfr. *Dacoromania* I pag. 386). Totuşi sântem de perfect acord cu d-sa şi am puteà să transcriem continuând această idee aproape din cuvânt în cuvânt ceea ce mai spune în alineatul pe care îl cităm aici. Avalanşele acestea întâlnesc totdeauna obstacole în calea lor şi adesea se zdrobesc de ele, încât urmele rămase din spulberarea lor nu se mai pot recunoaşte de loc sau numai foarte cu greu. Obstacolele sânt condiţiunile speciale cari rezultă din structura specifică a fiecărui cuvânt, din istoria lui anterioară, din situaţia pe care o are în cadrele limbii întregi. De aceea „fiecare cuvânt îşi are istoria lui", „suprafeţele fonetice ale cuvintelor construite la fel nu se acopăr" etc. (cfr. *ib.*). S'ar puteà, pe de altă parte, ca o nouă evoluţie să fie produsul chiar al condiţiunilor speciale în

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

cari se găseşte un cuvânt, dar materialul unei limbi este atât de vast, încât imaginaţiunea noastră nu admite ca să ne închipuim că aceleaşi condiţiuni nu s'ar mai găsi şi în vreun alt caz sau alt cuvânt, şi iată dată explicarea pentru ce ne-am obişnuit să vorbim de o lege sau cel puţin de o regulă fonologică. Fireşte că aceleaşi consideraţiuni se potrivesc şi cu privire la problemele morfologice, sintactice etc.

Orice inovaţiune lingvistică trebue considerată ca produsul acelei puteri organice, pe care nu o putem definì încă, dar căreia îi este supus de o potrivă întreg domeniul limbii. Ori de câte ori acţiunea acelei puteri pururea vii creează, în anumite condiţiuni, d. p. un nou fenomen fonetic, trebue să existe în mod spontan tendinţa de desvoltare a aceluiaşi fenomen, oriunde sânt date aceleaşi condiţiuni (cuvinte construite la fel, rostite de acelaşi individ sau de indivizi ale căror organe de vorbire articulează la fel, etc. [1]). Măsura în care se vor produce efectele acestei tendinţe generale depinde de obstacolele cari i se opun. Aşa numitele legi sau regule fonetice nu rezultă prin urmare prin categorizare şi abstracţiune din istoria cuvintelor izolate, dintre cari şi-ar duce fiecare viaţa sa aparte, ci înseamnă anumite direcţii de evoluare în viaţa comună a tuturor cuvintelor. Dacă se poate spune că o inovaţiune n'a ajuns să se prezinte ca un fenomen general, pentrucă fiecare cuvânt îşi are istoria lui, este cu atât mai adevărată formula inversă: fiecare cuvânt îşi are istoria lui a parte, pentrucă nu toate inovaţiunile se generalizează.

Dintr'o tufă, zorită de adierea primăverii, o crenguţă înfloreşte întâiu, pentrucă a fost mai expusă razelor de soare, mai ferită de bătaia vântului etc. În clipa aceea toată tufa stă să se acopere cu floıi şi celelalte crenguţe nu mai pot să zăbovească mult, dacă nu cumva le amorţeşte vlaga vreun ger întârziat, le frânge, vreo furtună năprasnică sau le aduce scădere puteriilor vreo insectă duşmană. Da, fiecare crenguţă îşi are istoria ei, dar pentru toate izvorăşte seva vieţii din aceeaşi rădăcină, care nu-şi repartizează totuşi câteodată hrana în aceeaşi măsură asupra tuturor ramurilor.

*
* *

[1]) Despre rolul deosebirilor de limbă de la individ la individ şi alte asemenea chestiuni cari privesc probleme tratate aici de noi, cf. Eugen Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie*, §§ 7—20 mai ales. Din luminoasele expuneri ale dlui Herzog se vor putea culege multe elemente cari completează sau motivează şi mai bine cele susţinute de mine.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Dar să lămurim chestiunea în lumina unor fapte concrete. Unul din fenomenele cari caracterizează limba românească şi care se găseşte şi de altfel în Romania — se pare că în limba retoromană cu aceeaşi consecvenţă — a fost prins în următoarea formulă generală: orice *o* neaccentuat se preface în *u*. Facem responsabilă pentru această evoluţie a lui *o* > *u* lipsa accentului şi o considerăm ca o inovaţiune romanică, admiţând doar că începuturile ei sânt din epoca preromanică. Dar dacă ne reamintim că în limba preromanică toate vocalele neaccentuate au devenit închise, s'ar puteà — şi aşa este de fapt — ca prefacerea lui *o* neaccentuat în *u* să nu se prezinte decât ca o continuare a unei vechi tendinţe care s'a manifestat deopotrivă în cuprinsul tuturor vocalelor neaccentuate. Atunci ne întrebăm de ce nu s'a prefăcut în acelaşi timp şi *e* neaccentuat în *i*? Dar avem atâtea exemple de *e* neaccentuat trecut în *i* în toate dialectele româneşti, încât trebue să constatăm că *e* neaccentuat a fost supus aceluiaşi regim ca şi *o* neaccentuat, numai că anumite obstacole au împiedicat, precum vom vedeà, ca această evoluţie a lui *e* să devie generală, ca în limba italiană (Lat. *fenestram, fraxinum, homines* > it. *finestra, frassino, uomini* etc.). Prin urmare, între prefacerea lui *o* neaccentuat în *u* şi a lui *e* neaccentuat în *i*, despre care vom vorbì mai jos, este o legătură organică, care îşi are motivarea în viaţa limbii întregi, în viaţa comună a tuturor cuvintelor şi nu în istoria deosebită a fiecăreia dintre ele, care ne ajută în cazul acesta doară ca să explicăm „abaterile". Dacă este aşa, atunci sântem nevoiţi să considerăm şi evoluţia lui *a* neaccentuat în *ă* ca un rezultat al aceleiaşi tendinţe. De fapt îl articulăm pe *ă* cu un unghiu maxilar mai mic decât pe *a*. [1]) Prin urmare, oricât am despărţi în fonologie vocalele una de alta, tratând pe fiecare într'un capitol deosebit, prefacerea lui *a, e, o* neaccentuaţi în *ă, i, u* constitue un singur fenomen (cf. mai jos despre *o* şi *e* neaccentuaţi în bulgăreşte). Numai *i* şi *u* nu s'au schimbat când au fost neaccentuaţi, pentrucă se găsesc la limitele extreme ale vocalismului nostru, fiind vocalele cele mai închise. Dar s'ar puteà în sfârşit ca şi aceste vocale să fi fost mai deschise altădată decât astăzi.

[1]) Aceasta este fără îndoială una din particularităţile care trebue adăugată definiţiei date lui *ă* în Puşcariu—Herzog *Lehrbuch der rum. Sprache* I, ed. a 2a, Cernăuţi, Glasul Bucovinei, 1920 pg. 5.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Dacă admitem că prefacerea lui *e* neaccentuat în *i* este străromână şi că obstacolele cari au făcut cu neputinţă generalizarea fenomenului au produs o continuă şovăire între *e* şi *i* neaccentuat, atunci se impune întrebarea, dacă acest uz şovăitor n'a putut să cuprindă prin analogie şi cellalt caz, când *e* se preface în *i*, deci când *e* era accentuat şi în poziţie nazală, în cazuri ca *mente-minte* etc. Răspunsul va fi afirmativ. Astfel nici labiala precedentă şi nici *e* următor n'ar mai fi cauzele adevărate pentru apariţia lui *e*. De lucrul acesta ar trebui să fim convinşi, chiar dacă n'am puteà arătà de ce s'a păstrat vechiul *e* mai ales după labiale şi înainte de *e* şi dacă n'am puteà cità exemple, destul de numeroase de altfel, în cari *e* nu e precedat de labială şi nici urmat de *e*.

***

Ca şi dl Byhan, şi dl Densusianu deosebeşte pe *e* neaccentuat de *e* accentuat în poziţie nazală, făcând distincţie totodată între *e* protonic şi *e* posttonic. Rezum astfel rezultatele pe cari le înregistrează şi pe cari crede că le poate precizà mai bine: a) *e* neaccentuat se preface în *i* 1) dacă urmează *m cons*: *temporivum* > *timpuriu;* 2) dacă urmează *n* + *cons*: **allen(i)tare* > *alintà*, *calendarium* > *cărindar*, *gĭngivam* > *gingie*, *sentire* > *simţi*, *tendiculam* > *tindechie*, *mentire* > *minţi*, *vindicare* > *vindecà*; 3) în silaba posttonică după **c**, *g*, *d* în mod regulat, iar după *s* numai dacă silaba următoare conţine un *i*: *sarcĭnam* > *sarcină*, *fuligĭnem* > *funingine*, *marginem* > *margine*, *petiginem* > *pecingine*, *grandinem* > *grindină*, *lendinem* > *lindină*, *ordĭno* > *urdin*, *pedĭnum* > *piedin*, *asĭni* > *asini*, *fraxĭni* > *frasini;* b) *e* neaccentuat rămâne nealterat înainte de *n;* 4) în silaba posttonică în afară de cazurile arătate subt 3 : *nemĭnem* > *nimeni*, *annotĭnum* > *noaten*, *homĭnes* > *oameni*, **pepinem* > *pepene*, *pectĭnem* > *pieptene*; 5) ori de câte ori se găseşte în silabă protonică: **cĭnusiam* > *cenuşe*, *genuculum* > *genunchiu*, *venire* > *venì*, *venenum* > *venin*, *(cuminecà*, *măcinà* fiind refăcute după *cuminec*, *macin*); c) *en* în poziţie tare s'a prefăcut în *în*; 6) dacă precede o labială în cazurile corespunzătoare celor de supt 2 şi 5 : **suspendiolare* > *spânzurà*, **exventare* > *zvântà*, la cari îl putem adăugà pe [*ex*]-*ventulare* > *zvânturà*, apoi **fenacium* > *fânaţ*, *venare* > *vânà*, *mĭnare* >

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

mână, pe când *scărmănă* < **excarminare* l-ar datorà pe *ă* lui *scarmăn*, iar *mĭnutum* ar fi dat *mărunt*, trecând prin etapele intermediare **menut* > **menunt* > *merunt* > *mărunt*, *e* prefăcându-se în *ă* dupăce *n* a cedat locul lui *r* (Hist. de la langue roum., II, 23).

Explicările acestea sânt cu mult prea complicate, spre a nu fi supuse unui minuţios control. Nu prea pricepem de ce pe *e* accentuat l-ar preface în *i* orice poziţie nazală, iar pe *e* neaccentuat numai anumite poziţii nazale. Ar fi destul de plauzibil ca *e* protonic şi *e* posttonic s'o apuce pe căi diferite, ar fi însă de asemenea greu de înţeles, de ce în cazul lui *e* posttonic poziţia nazală şi-ar avea efectul numai dacă *e* este precedat de *c*, *g*, *d* sau *s*, iar înainte de *s* numai când în silaba următoare este un *i*. De altfel n'ar ajunge pentru explicarea trecerii lui *e* posttonic în *i* nici poziţia nazală singură, precum dovedesc cazurile de supt 4, şi nici numai faptul că precede *c*, *g*, *d* sau *s*, cari în alte cazuri n'au această influenţă: *agilem* > *ager*, *digĭtum* > *deget*,[1]) *duxerunt* > *duseră*.[2]) Apoi diferenţa fonetică între *č* şi *ǧ* pe de o parte şi *d* şi *s* pe de altă parte este destul de mare, încât nu ni se pare probabil că ele ar fi influenţat în mod identic asupra vocalei următoare. De ce l-ar preface în sfârşit *č* şi *ǧ* combinat cu poziţia nazală pe *e* în *i* numai în silaba posttonică (*sarcină*, *margine*), dar nu şi în silaba protonică (*cenuşă*, *genunche*)?

Cât despre exemplele de supt 6, evident că avem aici un *e* păstrat până în timpuri foarte recente, care s'a prefăcut în dacoromâneşte în ca orice *e* neaccentuat în poziţie tare precedat de labiale şi care a devenit apoi *â*, întocmai precum şi *ăn* < *an* se schimbă de obiceiu în *ân*: *lanarium* > *lânor*, *granarium* > *grânar*, *sanctum Petrum* > *Sâmpietru*, *manicare* > *mânecà*, *remanere* > *rămâneà*, *demâ*reaţa* (дємѫ*рѣца *Cod.* Vor. $^{17}/_{10-11}$) sau *demâneaţa* (дємѫнѣца Ps. Sch. $^{10}/_{11}$) dela *demane*. Desigur că *â* poate — şi trebue — explicat în cazurile acestea

[1]) Nu-l putem aşeză printre exemplele acestea pe **feceşi*, pe care d. p. glosarul dlui Candrea, *Psaltirea Şcheiană* II, pg. 388-389 îl citează numai ca *feceşi*, resp. *feceşu* sau *feceş*, (de 33 de ori), neavând de altfel pe lângă persoana primă *feciu* decât forme ca *feace*, *feacemu*, *feaceră*. Lipsa metafoniei dovedeşte că se accentuà *fecéşi* nu *féceşi*. De fapt *fecéşi* îi corespunde lui *fecisti*. Şi astăzi se spune încă *spuséşi* pe lângă *spúseşi*.

[2]) Adevărat că în cazul acesta urmează *á* nu *i*, dar dacă un *s* e cauza prefacerii lui *e* în *i* din *frasini*, atunci am avea de a face cel mult cu o armonie vocalică şi *frasini* n'ar mai puteà fi citat ca un exemplu cu *en* trecut în *in*.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

prin analogie cu *lână*, *grâne*, *sânt*, *mânec*, *rămân*, *mâne*. Vedem însă uzul şovăind chiar şi în elemente streine: se zice *mănie* şi *mânie* < grec. μανία şi probabil că *â* a apărut mai întâiu în forma *mâniu* a derivatului *a mănià*, analogia înlocuind pe *ă* accentuat în poziţie nazală prin *â*, pentrucă şi altădată alternà în poziţie nazală un *â* accentuat cu un *ă* neaccentuat (*ràmân — rămăneà*). Astfel de analogii trebue admise şi pentru exemplele citate de dl Densusianu supt 6. Aceeaşi cale duce la *mânià*, (după *mâniu*) ca şi la *spânzurà*, *zvântà*, *vânà*, *mânà*, pe lângă că s'ar puteà admite şi analogii ca între *zvântà* şi *vânt*, şi că *mân* s'ar fi putut desvoltà şi fără de asemenea analogii chiar din *mino* (cfr. mai jos *fân*).

Trebue să insistăm asupra faptului că poziţia nazală n'a avut nici o importanţă pentru *a* neaccentuat. În poziţie nazală, *a* accentuat devine *â*, dar *a* neaccentuat se preface în *ă* ca în oricare altă poziţie. Astfel în *mănunchiu* < *manuculum* şi în deminutivul *mănuşă* s'a păstrat *ă*, pentrucă nu s'a mai simţit legătura cu *mână* < *manum*, întocmai precum *zănatec* < *dianaticum* n'a mai fost influenţat de *zână* < *Dianam*. La fel şi *sanitatem*, *sanitosum* au dat *sănătate*, *sănătos*, dar în aromâneşte nu se spune numai *sănătate* şi *sănătos* (Cavalioti, Weigand v. P. Papahagi, *Scriitori aromâni în sec.* al *XVIII-lea*, pg. 243; S. Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr.* nr. 1909 şi 1510), ci şi *sânătate* şi *sânătos*. In *Basmele Aromâne* publicate de dl Papahagi formele din urmă sânt chiar cele mai obişnuite, deşi în acele basme, ca în genere în dialectul aromânesc, sânt foarte frecvente de altfel tot felul de forme cu *ă* în loc de *â*. Arom. *sânătate* (cfr. mgl. *sânitati*) şi *sânătos* se datoresc analogiei cu *sân* < *sanum*, care trebue să fi existat cândva şi în dialectul nostru, căci Istroromânii zic *săr*.

Dacă ne-am convins că în poziţie nazală soarta lui *a* neaccentuat nu a fost aceeaşi ca a lui *a* accentuat, cu toate că atât de adese avem *â* şi într'un caz şi într'altul, atunci este cu atât mai verosimil că poziţia nazală nu va fi influenţat nici pe *e* neaccentuat ca pe *e* accentuat, deşi cel dintâiu este reprezentat într'un număr considerabil de exemple prin *i*, întocmai ca şi supt accent.

Să mai notăm că *â* se articulează în de obşte cu un unghiu maxilar mai mic decât *ă* şi că acelaşi raport va fi fost, proba-

BCU Cluj / Central University Library Cluj
BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

bil, mai întâiu şi între *i* din *e* accentuat în poziţia nazală şi *i* din *e* neaccentuat. Constatarea aceasta ne trebue pentru mai târziu. Adăugăm aici că, după observările de până acum, *ă* se prezintă oarecum ca un sunet intermediar între *a* şi *â*. Astfel se pare că au cu atât mai multă dreptate cei ce susţin că *a* în poziţie nazală s'a prefăcut mai întâiu în *ă* înainte de a deveni *â*, şi şovăirea dialectală, dar mai ales aromânească, între *ă* şi *â* s'ar datorì acestei evoluţii care n'a ajuns încă peste tot la *â*.

Dar nu numai consideraţii de ordin general sânt potrivnice opiniilor susţinute de dl. Densusianu. Şi de astă dată aparatul critic al d-sale nu este destul de bine întocmit. Făcând această observare, nu voiesc să scad nimic din valoarea savantei d-sale opere. Dintr'însa nu se degajează numai o spuză de lumină aruncată cu elegantă abilitate asupra istoriei limbii româneşti, ci şi o atmosferă de aristocratism ştiinţific, în care însă munca nu poate fi destul de răbdurie şi de meticuloasă. Şi de data asta se pot adăogà la exemplele citate de autor variante sau alte exemple în contrazicere cu concluziunile lui. Apoi mai este o mare scădere pentru cei cari putem culege atâtea lucruri folositoare şi atâtea îndemnuri din opera aceasta, că în secolul al XVI-lea n'au existat încă texte în celelalte dialecte româneşti. Astfel expunerile asupra limbii din acea epocă nu se bazează decât pe material dacoromânesc şi sânt lipsite de controlul făcut cu ajutorul materialului dialectal corespunzător, a cărui consultare impune un şir de rectificări de tot felul.

Constatăm mai întâiu că între *e* neaccentuat protonic şi *e* neaccentuat posttonic nu există o deosebire de felul celei făcute de dl Densusianu. Nu vom cità decât vreo câteva exemple notate incidental, convinşi că numărul lor ar sporì în mod extraordinar, dacă le-am căutà din adins. Astfel găsim în poziţie protonică *i* în *viinreadză* (*Ps. Hurmuzachi* v. Candrea, *Ps. Sch.* II, $197/_{34}$) în loc de *vâneză*, ca variantă a formei *vereadză* (*Ps. Sch.* $309/_{16}$) pe care dl Candrea crede că trebue s'o îndrepte în ediţia sa în *văreză*. Forma *viinreadză* o citează de altfel şi dl. Densusianu (op. cit. II, 84), adăugând şi pe *vineze* din *Evanghelia cu învăţătură* a lui Coresi şi dând de astă dată explicări cari se contrazic cu ceea ce a spus altă dată: *e* în forme ca *vereadză* şi *venreadză*, citate din diferite psaltiri ale secolului al XVI-lea, se explică acum ca şi *e* accentuat înainte de *n*

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

(s'explique par ce que nous avons dit plus haut — am rezumat această părere în introducere — au sujet de *e* accentué devant *n*, la graphie avec *en* étant fréquente aussi aux mots contenant *e* atone; comp. *asenului* T. B. 470; *grindene* C. P. XVII 13; P. O. Ex. 10; *necredencioasă* C. T. Marc. 40, pe când la pg. 23 *e*+*n* în silabă protonică se conservă, spre a se schimbă doar în *â* după labiale în poziţie tare (*e*+*n* en syllabe protonique s'est conservé... après une labiale, *en* a été changé en *în* si la syllabe suivante ne contenait pas *e* ou *i*). Este o deosebire între cele două păreri, pe care n'o poate îndeajuns motivă împrejurarea că explicarea întâia priveşte evoluţia limbii până în secolul al XVI-lea, cea de a doua limba din acel secol[1].)

În poziţia posttonică, când după dl. Densusianu *e* rămâneă nealterat, dăm alături de *nimeni*, forma citată de d-sa, de *nimi-rile* (*Cod. Vor.* 112/9), alăturea de *noaten*, de forma *noatin* (Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr. pg.* 103; aici evident că *i* este mai recent decât metafonia), alături de *oameni* de *oamini* chiar *oaminri*, forme foarte răspândite în textele vechi, precum rezultă din citaţiile dlui Densusianu (op. cit. pg 84)[2], alături de *pepene* şi de *pepine* (Puşcariu, *Etym. Wb. d. rum. Sprache*, pg 113), alături de *pieptene* de *pieptine* (ib. pg. 115). Iar când după dl. Densusianu *e* ar trebui să devie *i*, dăm, alături de *grindină*, de *grindenă* şi †*grindene*, forme citate de *Dicţionarul Academiei*, cea de a doua din Coresi şi *Palia* din 1582 şi relevată şi de dl. Densusianu în pasajul reprodus de noi mai sus, iar cea dintâiu întrebuinţată şi astăzi în Ardeal, prezenţa lui *e* ne mai putând fi explicată deci numai dintr'un capriciu ortografic sau ca un reflex al unui sunet „mixt" intermediar între *e* şi *i*.

Dar dl Densusianu (op. cit. 85) ne dă exemple cu *e* în loc de *i* şi înainte de *n* + *cons*: *pămenteşti*, *ventişoru*, *menţi*, *menciună*, *menciuros*, *vendecă*. Adevărat că dsa consideră în cazurile

BCU Cluj / Central University Library Cluj

[1]) Încă o observare. Nu se poate pune fără de nici o rezervă pe seama secolului al XVI-lea totul ce se găseşte în textele rotacizante, câtă vreme chiar părerea dlui Densusianu nu exclude cu desăvârşire posibilitatea ca ele să reproducă texte mai vechi decât secolul al XVI-lea (... mais ces textes pouvaient bien être de la première moitié du XVI-e siècle, ... La théorie de lorga reste cependant une simple hypothèse... op. cit. II. pg 8.)

[2]) Dsa citează din trei locuri ale *Psaltirii Hurmuzachi* şi forma *oamienri* care reoglindeşte şovăirea uzului.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

acestea fonetismul de foarte regulat [le phonéthisme très régulier *e* > *i* (*e*)], ceea ce ar însemnă sau că trebue să citim în toate cazurile acestea *i* (cfr. ib. 23. *e* + *n* + cons > *in*), şi de fapt d-sa pune alături de *ventişoru* pe *vintişor* din alt text, fără de a face vreo distincţie, sau că trebue admisă şi aici aceeaşi explicare ca şi pentru *e* accentuat, pe care a aplicat-o şi pentru *vereadză* (v. mai sus), explicare în baza căreia *e* ar mai puteà aveà şi valoare de *i* deschis.

***

Nu este o simplă întâmplare, după cum vom vedeà, că în poziţia protonică n'am putut cità ca abatere de la regula dată de dl Densusianu decât un singur exemplu cu *i* în loc de *e*, dar mai multe cazuri cu *e* + *n* + *cons* în loc de *i* + *n* + *cons*, pe când în poziţie posttonică, în cazurile cari după dl Densusianu ar trebuì să păstreze pe vechiul *e*, n'a rămas nici unul din exemplele d-sale fără de o variantă cu *i*; tot astfel explică anumite motive (v. mai jos) că atunci când după d-sa trebue să apară *i*, alăturea de *grindenă* şi *grindene* n'a mai putut fi pus nici un singur caz cu *e* în loc de *i* după *č* şi *ǧ*.

În afară de exemplele citate de dl Densusianu dăm însă, pe lângă *gingină* (din Dosofteiu, C. Negruzzi, *Lexiconul de Buda*, din V. Vaida, *Material jargon de dialect sălăgean* în „Tribuna" 1890 etc.) şi de *gingenă* în poeziile lui Alecsandri şi în Dr. N. Leon, *Istoria naturală medicală a poporului român*, Buc. 1903 (v. Dicţionarul Academiei supt *gingie*).

Ar fi să mai adăugăm poate, după aceste observări despre *e* neaccentuat + *n*, că în exemplele citate pentru *e* neaccentuat urmat de *m* (*n*) + *cons*., în *timpuriu*, *alintà*, *cărindar*, *gingie*, *simţì*, *tindechie*, *minţì* şi *vindecà*, vocala *i* s'ar puteà explicà şi pe calea analogiei cu *timp*, *alint*, **cărinde* (< *calendae*, păstrat în ital., prov., retorom., şi care poate să fi existat şi la noi), *gingină* (în *gingie* s'ar puteà admite şi armonie vocalică), *simt*, *întind* (*tindechii* i se mai opune şi „zâmţi, *întinzori* sau tindeică» v. T. Pamfile, *Industria casnică*, Buc. 1910. pg 277-288), *mint* şi *vindec*, analogie care desigur că a apăsat cumpăna uzului şovăitor între *e* şi *i* în spre cel din urmă.

Va fi interesant ca să consultăm, întru cât sânt atestate, şi din celelalte dialecte formele corespunzătoare exemplelor citate

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

de noi. Dialectele aromân şi meglenit au astăzi peste tot *i*, încât în afară de scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea se mai pot citá doar în mod excepţional forme aromâneşti cu *e*, căci în mgl. *zenucl'u* (v. mai jos) probabil că avem de a face cu o greşală de transcriere: arom. *timpuriu*; arom. *dzindzie*; arom. *simtsà* (= *sentiebant*), mgl. *sintsọri* (= *sentire*); mgl. (*s*)*tindẹcl'ă*; mgl: *mintsọri* (= *mentire*); arom. *vindicare*; arom. *sartsină*; arom. *furi(n)dzine*; arom. *mardzine*, mgl. *mardzini*; arom. *grindine*, mgl. *grindini*; arom. *lindină*; arom. megl. *urdin*; arom. *k'adin*, mgl. *k'ẹdin*; arom. *frapsin*, mgl. *frasim*; mgl. *nimini*, arom. *noaten* (cuvântul citat supt forma aceasta în Puşcariu *Et. Wb. d. r. Spr.*, pg. 103, nu se găseşte nici în vocabularul aromân din *Scriitorii aromâni în secolul al XVIII-lea* şi nici în glosarul *Basmelor Aromâne* ale d-lui Per. Papahagi, iar I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român* cunoaşte numai forma cu *i* în loc de *e*; în faţa consecvenţei cu care apare de altfel *i* după accent, *noaten* cu *e* ar puteà să fie o greşală de scris sau de tipar), *noatin* (Dalametra); arom. *oamin'*, mgl. *oamini*; arom. *peapine*; arom. *k'aptine*, mgl. *k'aptin*; arom. *tsinuşă* (Weigand, Dalametra), *tşinuşe* (Papahagi), mgl. *tşinuşă* (Weigand), *tşanuşă* (Papahagi; nu ştiu să explic pe *a*, dacă forma aceasta există de fapt); arom. *dzenucl'u* (Puşcariu, *Et. Wb. der rum. Sprache*, pg. *61*; Weigand, *Die Aromunen* II, 301; e forma mai veche citată din Cavalioti de G. Meyer, *Alb. Stud.* IV, pe când Daniil din Moscopole are *i*, v. Papahagi, *Scriitorii aromâni în sec. XVIII-lea*, pg. 210), *dzinucl'u* (Papahagi, Dalametra), mgl. *zenucl'u* (Puşcariu, loc. cit.), *zinucl'u* (Papahagi); arom. *vinire*; arom. *virin*; arom. *spindzurare*; mgl. *izvintară* (= zvântară); cfr. arom. mgl. *vintur*, mgl. *vinturiţă* (= vijelie, furtună); arom. *avinare*; arom. *minare*; arom. *scărminare*, cfr. mgl. *rascarmin*; arom. mgl. *minut*. [1])

Am dat prin urmare de trei ori de *e* (arom. *noaten*, *dzenucl'u*, *mgl. zenucl'u*), în două din cazurile acestea existenţa lui nefiind mai presus de orice îndoială, iar tustrele având şi corespondente cu *i*. Dar înainte de vreo 100 de ani şi mai bine, cel puţin în aromâneşte, formele cu *e* au fost încă destul de frecvente.

[1]) Am citat după Puşcariu, *Et. Wb. d. r. Spr.*; G. Weigand, *Die Aromunen II*; P. Papahagi, *Basme aromâne* şi *Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea*; idem, *Românii din Meglenia*; I. Dalametra. *Dicţionar macedo-român* (Buc. 1906).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Dl Papahagi face în *Scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea*, pag. 323, următoarea constatare: „Una din particularităţile cele mai însemnate la Ucuta este şi şovăirea vocalei neîntonate *e*, redată când prin *e: dzenucl'u* (azi *dzinucl'u*), *dzeamenŭ* (azi *dzeaminŭ*), *oasele* (azi *oasile*), etc., şi când prin *i: nimalo* (Cav. *nemalo*), *ndziminăm, ndziminate, nğumitate* etc., această şovăire a lui *e* se găseşte şi la Daniil, Cavalioti, deşi la primul este redată mai mult prin *i: dzédzitile* Daniil, (*dzédzetu* Ucuta), dar *nğumetat* Daniil, *maţenu* Cavalioti, *maţină* Daniil, *săndzile* Daniil, *ndereaptă* Cavalioti, *ndireptu* Ucuta. Tendinţa astăzi la Aromâni este ca orice *e* neîntonat, afară dacă-i la sfârşit, să devie *i: nidus, nifaptu:* însă *nefănerusitu, neştire* la Ucuta; azi *si* (=să), pe când la Ucuta, Daniil *se*".

Dar am anticipat, ne mai făcând nici o deosebire între *e* neaccentuat în poziţie nazală şi orice altă poziţie. Cred de altfel că şi din expunerile de până acuma rezultă că distincţia aceasta nu trebue făcută.

Să vedem deocamdată cum se prezintă dialectul istroromân, adunând, ca şi pentru dialectele aromânesc şi meglenit, formele corespunzătoare exemplelor citate de dl Densusianu: istrorom: *sårtşirę, lindirę, åsir, frå sir, notir, omir, tså ptir* (pieptene); *tşeruşę, žeruncl'u verit* (Puşcariu, *Studii istroromâne*, pag. 4, I/9) *verir, matsirå* (aici *i* se explică prin analogie cu *måtsiru* etc. când *i* este posttonic); *spândzurâ* (*A. Byhan, Istrorum. Glosar* în *Jahresber.* VI 349; forma aceasta adecă n'ar trebui citată, căci e evident greşită, dialectul istroromân necunoscând trecerea *e* > *ă* după labiale. Existenţa ei a fost contestată cu tot dreptul în Puşcariu, *Et. Wb. der rum. Sprache* pag. 148), *vinturâ*; *mirâ* (= mână; în cele două cazuri din urmă *i* se explică prin analogie cu formele în cari *e* fiind accentuat şi în poziţie nazală a trecut în *i*)[1]

Dialectul istrian nu cunoaşte prin urmare şovăirile celorlalte dialecte, incluziv dialectul daco-românesc. El are în toate cazurile acestea — uzul nu este chiar de aceeaşi consecvenţă în altă poziţie decât cea nazală (v. mai jos) — *e* în poziţie protonică şi *i* în poziţia posttonică. Constatarea aceasta este deosebit de preţioasă pentru cele ce urmează.

[1]) Am citat după cele trei opere indicate în parentezele acestui alineat.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Vorbind despre *e* neaccentuat în secolul al XVI-lea, dl Densusianu (*Hist. de la langue roum.* II pag. 84) arată că „indiferent de consonanta care precede, *e* s'a schimbat în *i* în mai multe texte (mai ales în cele scrise în dialectul moldovenesc)". Reţinem constatarea din parentez, căci ea se potriveşte foarte bine cu constatarea făcută în alt loc, că Ardealul ar fi fost mai conservator în ce priveşte soarta lui *e* neaccentuat. Încolo, consonanta precedentă nu importă, ci accentul. De fapt în majoritatea covârşitoare a exemplelor date de dl Densusianu, *i* în loc de *e* apare în poziţie posttonică, mai ales imediat după accent, numărul cuvintelor cu *e* > *i* protonic fiind de tot redus. Oricât am îmbogăţi materialul dlui Densusianu, proporţia se vede că va rămâneà aceeaşi, culegerea aceasta de exemple fiind făcută fără de vreo preocupare care ar fi putut să dea preferinţă cazurilor cu *i* posttonic. Citez toate exemplele acestea, fără de a mai indicà izvorul spre a nu îngreuià lectura, căci controlul se poate face cu ajutorul operei dlui Densusianu: a) după accent: *afli, ari, aseminea, aseminilea, blastimi, carţi, ceni, ceri, câţi, faci, facirile, forti, iasti, iconiţi, înţelegim, laturi, mari, mini, menri, oamini, oaminri* (chiar cazuri când *oamenii* a fost corectat în *oaminii* sau *oamienri*), *păduri, sănătati, sângile, sântim, sorite, tinri,* (odată corectat în *tinre*), *trimitiţi, voastri, zeci, zili*; b) înainte de accent: *adivărà, Dumnidzău, întribà, ominesc, şideà, şidzuiu, şidzându, videà,* apoi cuvinte neaccentuate în frază (prepoziţiuni şi conjuncţiuni): *di, dila, pri, si.* Deci 31 de cazuri posttonice faţă de 12 protonice, disproporţia devenind cu mult mai mare, dacă ţinem cont şi de frecvenţa lor.

Constatăm deasemenea în baza materialului adunat de dl. Densusianu (*op. cit.* 85—86) că elementele streine sânt supuse aceluiaşi regim. În aceste cuvinte nelatine *e* este mai rezistent în poziţie protonică, mai labil în poziţie posttonică. În chipul acesta se produce o diferenţă între *e* protonic şi *e* posttonic, care scoasă din ansamblul preocupărilor acestui studiu, ar puteà să pară foarte curioasă. În comparaţie cu uzul de azi, adese evoluţia lui *e* neaccentuat a rămas în cazul dintâiu, cu *e* în loc de *i*, cu mult în urma zilelor noastre, pe când în cazul al doilea, cu *i* în loc de *e*, este mult mai progresată decât astăzi. Iată exemplele: a) *e* protonic: *sprejeni, sprejenitoriu* (aceeaşi Psaltire

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

scrie şi *sprejinire, sprejinitoriul), bezaconie* (n'avem nici un motiv ca să credem împreună cu dl. Densusianu că s'ar fi pronunţat probabil *bazaconie*, deci cu *a*, cu toate că se scrie *e*), *secriniul, tepsie, sfentirea, smentì, smentealâ* pe de o parte, însă numai *ivanghelie, nemişoaie, tribuì* pe de altă parte; b.) *e* posttonic: *aleaniş* (dar şi *aleaneş), iuti, leaniş, neamiş* (dar şi *neameş*) pe de o parte, însă numai *caliugherilor* (cu un *e* care a avut cu totul altă evoluţie, azi: *călugărilor*).

***

Rezumând rezultatele obţinute până acuma şi având în vedere uzul zilelor noastre, facem următoarele constatări:

1) E neaccentuat, indiferent de poziţia în care se găseşte şi de sunetele împrejmuitoare, se preface în *i*, fenomenul nefiind în toate vremurile deopotrivă de răspândit şi de progresat: drom., arom. *timpuriu*, drom. *simţì*, arom. *simtsà*, mgl. *simtsori*; drom. † *vinreadză (Ps. Hurmuzachi*, 93/21); arom. mgl. *ţsinuşă*; arom. *spindzurare*; mgl. *izvintară*; arom. megl. *minut*; drom. † *Dumnidzău (Doc. Hurmuzachi* XI, 490), arom. *Dumnidzău*, mgl. *dumnizesc*; drom. *videà (Ps. Hurmuzachi*, ps. 127/6); drom. *sarcină*, arom. *sartsină*, istrorom. *sartsire*; drom. *frasin*, arom. *frapsin*, mgl. *frasim*, istrorom. *frăsir*; drom. arom. *noatin*, istrorom. *notir*; drom. *afli (Doc. Hurmuzachi*, XI, 490), *ari (ib.* 398), *blastimi (Palia din Orăştie* Ex. 22), *câti (Doc. Hurmuzachi* XI, 490), *forti (ib.* 490), *tinri (Ps. Hurmuzachi*, ps. 67/17), mgl. (v. *Per. Papahagi, Românii din Meglenia*, pg. 14) *feţi, mari, ari, si dusi, spusi, tini, buni, du ti, muntili, iundi*, însă drom. *cenuşă*, istrorom. *ţşeruşę*; drom. *genunche*, arom. *dzenucl'u* mgl. *zenucl'u*, istrorom. *žeruncl'u*; istrorom. *verit*; drom. *Dumnezeu*; drom. *vedeà*; drom. † *frasenul (*M. Gaster, *Chrestomatie română* I 356/23); drom. (poate şi arom.) *noaten*; drom. arom. *are, câte, tine, bune, munte*, etc. etc. (cfr. arom. *aştirnut, avinător, nidiscălicată, dizligare, fireastră, plicare, şidzut, ţiritor* (dela *ter*=cer), *vinire*, apoi *batire, dzinire, fatire, fearică, peatic, pulbire, tindire* etc. etc.).

2) Trecerea lui *e* neaccentuat în *i* fiind comună tuturor dialectelor, este antedialectală. Originile ei sânt mult mai vechi, căci ea se prezintă ca o continuare a evoluţiei latineşti, în urma căreia toate voca-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

lele neaccentuate au devenit închise în limba preromanică. Întrucât şi desvoltarea lui *ă* şi *u* din *a* şi *o* neaccentuaţi se datoreşte aceleiaşi tendinţe în evoluţia limbii, *a* > *ă*, *o* > *u* şi *e* > *i* constitue un singur fenomen fonetic.

Evoluţia lui *e* neaccentuat în *i*, care ne interesează aici în special, este un fenomen foarte caracteristic şi pentru limba italiană, iar faptul că este comună limbii italiene şi limbii româneşti este o probă pentru vechimea ei. Ea pare să fi lăsat urme şi de altfel în Romania. Astfel, cred, că îşi găseşte explicarea un caz foarte interesant în limba franceză. E unul dintre acele exemple cari par a desminţi, în izolarea lor, pe cei cari cred în regularitatea evoluţiei unei limbi şi cari servesc ca argument acelora cari tăgăduesc existenţa unor legi fonetice, pentru că atât de adese nu reuşim să le descoperim sau să le formulăm destul de precis, precum observă foarte bine dl. E. Herzog (v. mai jos.)

În limba neo-franceză, *e* neaccentuat rămâne de obiceiu în silabă deschisă, se labializează însă înainte şi după o consonantă labială devenind *ö*, iar în locul acestui *ö* apare *ü*, când este precedat şi în acelaşi timp şi urmat de câte o labială sau înaintea unui *m*: *devoir*, *besogne*, însă *buvons*, *fumier*, *jumeau*, *chalumeau* etc. Întocmai precum *ö* este un *e* labializat, *ü* nu este decât un *i* labializat. Dacă admitem că trecerea lui *e* neaccentuat în *i* a fost cândva un fenomen cunoscut şi în ţinuturile limbii franceze, atunci forme ca *buvons* nu mai fac nici o greutate. Presupunem deci că şi în Franţa a început cândva uzul să şovăe între *e* şi *i*, dar că evoluţia înspre *i* a dat de obstacole cari au produs regresiunea, noul *i*, ori care ar fi fost nuanţa lui, dar în sfârşit *i*, fiind înlocuit de vechiul *e*, încât astăzi de abiă se mai pot cunoaşte „urmele din spulberarea avalanşei". S'a format astfel atunci o corespondenţă oarecare între *e* şi *i*, întrucât toată evoluţia şi regresiunea aceasta s'a desvoltat pe distanţa dintre aceste două vocale. Devenind însă *i* prin labializare *ü*, a ajuns în afară de direcţia de la *i* la *e* şi a putut să rămâie neatins de mişcarea regresivă, pentrucă între *ü* şi *e* n'a existat aceeaşi corespondenţă ca între *i* şi *e*. Acum înţelegem de ce apare *ü* numai în vecinătatea labialelor, deci numai în cazuri când a fost cu putinţă labializarea, un obstacol al regresiunii.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Cu putinţă ar fi să ni-l explicăm pe *ü* şi din *ö*, evoluţia *ö* > *ü* mergând însă paralel şi simultan cu *e* > *i*, căci nu ne-am prea puteà închipuì ca *ö* să se fi prefăcut în *ü* numai mai târziu, pe când noul *i* făceà sau a făcut calea inversă, redevenind *e*, şi n'am prea puteà înţelege motivele pentru cari *ö* ar fi devenit o vocală tot mai închisă, până a se preface în *ü*, dacă n'ar mai fi fost prins de vechea evoluţie a închiderii progresive a vocalelor neaccentuate. In felul acesta i-am atribuì poate o vechime prea mare lui *ü* în limba franceză. Mai probabil este că fenomenul s'a petrecut în epoca începătoare a limbii[1]).

Această scurtă excursie în Franţa nu rămâne fără de roade nici pentru limba românească. De la franc. *buvons, fumier* etc. ajungem la rom. *după, dumic* etc. Dăm în cazurile acestea de un *e* trecut în *u*, evoluţie neobişnuită, pe care n'am putut-o explicà până acuma, dar pe care o simţeam totuşi legată de labialele cari se găsesc totdeauna pe lângă acest *u* < *e*.

În cuprinsul Galiei, în care *ü* a fost odată un sunet foarte obişnuit, vocala aceasta a putut să ia din nou fiinţă, poporul francez având moştenite anumite predispoziţii şi de la *strămunii gali* [2]), dar organele noastre de vorbire s'au împotrivit totdeauna articulării lui *ü*, deşi în vecinătatea noastră (la Albaneji şi Veglioţi), sunetul n'a fost necunoscut. Şi în limba latină grecescul

[1]) cfr. W. Meyer-Lübke, *Hist. Gramm. d. franz. Sprache, I Laut- und Flexionslehre*, Heidelberg 1908, pg. 110 şi Eugen Herzog, *Streitfragen der romanischen Philologie*, Halle a. d. S. 1904. pg 16—17. Reproduc textual următorul pasaj din aceste expuneri ale dlui Herzog, pentrucă adevărul formulat atât de clar într'însul, priveşte de aproape una dintre chestiunile esenţiale atinse în acest studiu: „Vor allem ist aber zu beachten, dass manchmal auch das Lautgesetz nicht genau und richtig festgesetzt wurde, dass der Laut speziell in der Umgebung, in der er sich befindet, sich nicht nach diesem entwickelt hat, sondern nach einem anderen, das wir aber nicht formulieren können, weil wir eben keinen anderen Beleg haben. Unbetontes freies *e* bleibt im heutigen Französischen und wird *ö* gesprochen vor *v*: *devoir*, nach b: *besogne*, treffen aber beide Bedingungen zugleich ein, so wird *ü* daraus, *buvons*; und so kann die spezielle Umgebung auf den Laut auch einwirken, wo wir es nicht so leicht kontrollieren und verstehen können wie hier."

[2]) Fireşte că nu vreau să zic că franc. *ü* ar fi un sunet primit de-a dreptul din *limba* galică, precum n'aş susţine că dispariţia pe o scară foarte întinsă a lui *f* în limba spaniolă s'ar datorà unei influenţe directe a *limbii* iberice, în care n'a existat acest sunet. Totuşi mă simt ademenit să cred că *f* a dispărut chiar în limba spaniolă şi numai în acea parte a Romaniei, pentrucă numai în vinele poporului spaniol curge din belşug şi sânge iberic. Despre franc. *ü* supt acest raport şi despre span. *f* > *h* cfr. W. Meyer-Lübke, *Einführung in d. Stud. d. rom. Sprachen*, ed III. pg 227—238 şi 237—238.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

y a fost redat prin *u*, chiar şi în vremuri mai recente, când *y* nu mai aveà acest timbru, ci devenise *ü* şi Romanii îl înlocuiau şi prin *i*: *pixidem, quam nos corrupte buxidem dicimus* d. p. este reflexul acestui uz şovăitor, cuprins într'o glosă (cfr. Meyer-Lübke, *op. cit.* pg 135). În consecinţă avem şi noi *u* într'un cuvânt ca d. p. *martur* < *marturem* de la gr. μάρτυς gen. μάρτυρος, pe când altă dată *iu* este reflexul românesc al lui *y*, a cărui articulare are particularităţi comune şî cu *i* şi cu *u*: γυρος > lat. *gyrus*, rom. *giur* > *jur*. Împrumuturile noastre medio- şi neogreceşti au toate *i*: *chiparos* < κυπαρίσσι, *mir* < μύρον, *policandru* < πολυκάνδηλον etc.

Lat. *demicare* s'a păstrat supt întreita formă de *demicà*, *dimicà* şi *dumicà*. Nu ne mai face nici o dificultate *demicà* şi *dimicà*, iar *dumicà* este de sigur o variantă a celui din urmă. Când, din cauza lui *m* următor, s'a produs tendinţa de labializare, *i* ar fi trebuit să devie *ü*, dacă în calea lui nu s'ar fi ridicat un obstacol care trebuià să abată sunetul în altă parte: articularea lui *ü* a fost prea dificilă pentru organele noastre de vorbire. Atunci în măsura în care *i* s'a labializat, s'a desfiinţat şi articularea lui palatală. In cele din urmă nu se mai apropie de cerul gurii partea de dinainte ci partea de dinapoi a limbii. Astfel am ajuns pe calea labializării de la palatalul *i* la velarul *u*.

Forma aromânească corespunzătoare lui *dimic* este *din'ic*. Ca şi în *dumicà* se explică *u* în formele corespunzătoare ale lui *de post* > *dăpă* (Jipescu, *Opincaru* 150, citat după Tiktin, *Rum.-deutsches Wörterbuch*, pg 587; forma aceasta presupune un mai vechiu *depă* al cărui *e* neaccentuat a trecut în *ă*, ca şi de altfel după dentale), *dipe* (Marian, *Nunta* pg 839; în Bucovina şi *dipi*), *după* (munt. *dupe*, †*dupu*, Puşcariu, *Et. Wb. d. r. Spr.*), istrorom. *dupę*, arom. mgl. *dipu, după, dupu; de per* > *depe* munt. *dupe*, arom. *dipi* (în mod fatal a trebuit să se producă o confuziune între formele cari s'au desvoltat din *de post* şi *de per*; o nouă revizuire a materialului de prin diferite glosare, probabil ar arătà că unele citaţii date la *de post* trebue trecute la *de per* şi invers); **demane*+*icia* > *demineaţă, dimineaţă,* istrorom. *demarętse, domarętse*, arom. *dim(i)neatsă, dumneatsă*, megl. *dimneatsă*; *animalia* > *nămaie*, arom. *nămal'u* (cu *ă* ca şi în drom. *dăpă*), *nimal'u, numal'u* (v. mai jos), mgl. *nămal'u*.

Ne atrag în special atenţiunea formele istroromâneşti *dupe* şi *domarętse*. În *dupe* se cuprinde unul din resturile istroromâneşti

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

de *e* protonic trecut în *i*, păstrat de altfel nealterat în acest dialect (cfr. însă mai jos *birbęţse*, *pitşor*, *pirę*). În *domarętsę*, *e* s'a prefăcut, labializându-se, în *o*, întocmai ca şi *i* în *u* în *dupę*. Intre istrorom. *domarętsę* şi *dupę* este acelaşi raport ca şi între franc. *devoir* şi *buvons*.

Dl. Byhan *(Jahresbericht VI, 203—204)* crede că forma *domarętsę* se explică astfel: * *demanîtie* > *demărętsă* > *dă mărętsă* (*e* > *ă* supt influenţa lui *m* şi prin armonie vocalică!) > *damarętse* (în dialectul istrian orice *ă* protonic devine *a*) > *domarętsę* (prin influenţa lui *m* şi poate şi a ital. *domani*). In explicarea aceasta este interesantă doară apropierea lui *domarętsę* de ital. *domani*, cari şi dacă nu s'au influenţat reciproc, au prefăcut la fel pe *e* în *o*.

Întâiul copist al *Psaltirii Şcheiane* scrie odată *dopă* (допѫ) 17/5. Dl. Candrea mai citează aceeaşi formă de două ori pentru *Ps. Hurmuzachi* şi odată pentru *Ps. Voroneţeană*. (*v. Psaltirea Şcheiană II*, glosar). Dacă am văzut că în asemenea poziţii se poate desvoltă lesne *o* din *e*, nu ne vom prea grăbi, ca dl Candrea, de a corectă astfel de forme în *după*. Poate că astfel de cazuri au prilejit sau sporit cel puţin şovăirea ortografică între *o* şi *u* a textelor noastre vechi.

Ar fi de neînţeles de ce au fost labializate numai *e* neaccentuat şi *i* desvoltat din acest *e*. Şi labializarea a fost, ca orice inovaţiune în viaţa unei limbi — precum spunem mai sus — un fenomen cu tendinţe de generalizare. Un *a* labializat, articulat cu buzele rotunjite, primeşte coloritul lui *o*, prefăcându-se în vocala pe care o avem d. p. în istrorom. *că* (=*cal*). Dela *ă* nu mai este departe până la *oa* şi astfel se preface *fames* > drom. arom. *foame* > istrorom. *fome*, cf. vgl. *fum*, port. *fome*. Şi *ă* devine prin labializare *o* (în definiţia lui *ă* pe care am mai citat-o, se arată ca particularităţi caracteristice ale acestui sunet poziţia buzelor ca la *e* şi poziţia limbii ca la *o*). Astfel *familiam* > *fămeie* > *fomeie* > *fumeie* (*o* fiind neaccentat dă *u*, ceea ce nu înseamnă că labializarea trebue să fie anterioară fenomenului *o* neaccentuat > *u*; fiind ulterioară, *o* a putut, dar n'a trebuit să se prefacă în *u*, prefacere pe care o cunosc şi împrumuturile streine. Prin armonie vocalică şi pentrucă *e* după labiale nu se schimbă în *ă* în poziţie moale, *fămeie* s'a prefăcut în *femeie* şi în Moldova s'a ajuns chiar până la *fimeie*.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

După explicările date mai sus şi *femeie* ar fi putut să devie *fomeie*, şi *fimeie* > *fumeie*. Nu este probabil însă că acolo unde a existat tendinţa labializării şi putinţa prefacerii lui *ă* în *o*, *ă* să fi devenit mai întâiu *e* sau chiar *i*, spre a se labializă numai apoi, pe lângă că pentru dialectele din sudul Dunării (arom. *fumeal'e*, mgl. *fămęl'ă*, *fumęl'ă*) nici nu sânt atestate forme cu *ę* sau *i*. În sudul Dunării nu se schimbă *e* în *ă* după labiale în poziţie tare şi a lipsit deci unul — şi se pare cel mai tare — dintre motivele pentru prefacerea lui *fămęl'ă* în **femęl'ă*.

Alte cazuri de labializarea lui *ă* sânt d. p. *baptizo* > dr. şi ir. *botez*, cf. arom. *pătedz*, mgl. *bates*; *palumbum* > *porumb* arom *purumbu* (ar puteà fi şi armonie vocalică; oricum a intervenit şi ea), cf. *părumbu*; *primaveram* > arom. *primuveară*, *priumuveară* (cfr. *gyrum* > dr. *giur*; nu este nevoie prin urmare ca să reconstruim un prototip **giurus*, v. Meyer-Lübke, *Rom. et. Wb* pg 293), *prumuveară*, cf. drom. *primăvară*, istrorom. *primavęrę*, arom. *primăveară*, mgl. *primăvęră*. O variantă a lui *fârtat*, derivat al lui *frate*, este drom. (Banat, Muscel,) mgl. *furtat* (v. Dicţ. Acad., Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr)*, cf. drom. *fărtat*, *fârtat*, arom. *frătat* (Papahagi; prin urmare *frătat* cu *fr* din textele noastre vechi nu trebue să fie numai o variantă grafică, cfr. *Dicţ. Acad*), mgl. *fărtat*.

Arom. *numal'u* ar puteà să fie deci şi din *nămal'u*, nu numai din *nimal'u*, precum arătam mai sus. Merită să fie relevat faptul că dintre consonantele cari îl prefac în dacoromâneşte pe un *e* următor neaccentuat în *ă*, în dialectele din sudul Dunării numai dentalele — pentru *n* exemplele sânt mai numeroase — au pe o scară mai întinsă această influenţă, încolo apare peste tot *i*: *minutum* > *mărunt*, arom. megl. *minut*, *peccatum* > *păcat*, istrorom. *pecât*, arom. mgl. *picat*; *veteranum* > *bătrân* istrorom. *betăr*, arom. *bitărnu*, mgl. *bitęrnu*; *humerum* > *umăr*, istrorom. *(r)umer*, *rumen*, arom. *(a)numir*, mgl. *numir*; **fetiolum* > *fecior*, *ficior*, istrorom. *fetşor*, arom. mgl. *fitşor*; *radicinam* > *rădăcină*, arom. *arădătsină*; *secalem* > *săcară*, *secară*, istrorom. *secâre*, arom. *sicară*; însă *animalia* > *nămaie*, arom. *nămal'u*, *nimal'u*, *numal'u*, mgl. *nămal'u*; *sanitatem* > *sănătate*, ar. *sănătate*, *sânătate*, mgl. *sănitati*; *bonitatem* > drom. arom. *bunătate*, mgl. *bunătati* (Puşcariu, *Et. Wb. d rum. Spr.)*, *bunitati* (Papahagi),

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

venetum > *vânăt*, istrorom. *viret*, arom. *vinet* (Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Sprache*) *vinit* (Papahagi), mgl. *vinăt*; *tenerum* > *tânăr*, † *tirerii* (*Ps. Vor.*, vezi Candrea, *Ps. Scheiană*, 263/22), *tinerii* (Coresi *Ps. slavorom.*, v. ibid.), istrorom. *tirer*, arom. mgl. *tinir*; apoi *septimanam* > *săptămână*, arom. *siptămână*, mgl. *săptămonă*; *radicinam* > *rădăcină*, arom. *ar(ă)dătsină*.

Ca să-l explicăm pe drom. arom. mgl. *mumă* (cu *u* nu *o* resp. *oa* accentuat), trebue să plecăm de la dativul †*mumâniei* (v. d. p. Candrea, *Ps. Scheiană*, II 36/25,28 ş. a.) < **momâniei* <**mămâniei* < lat. *mamani illaei*, cf. arom. pl. *mumăn'i*, *a mumân'lor* (cu accentul pe silaba a doua) şi cu schimb de accent, analog *mume*, dat. *a múmăl'ei*, *a múmil'ei*, *a múmilor*, mgl. pl. *mumon'*.

Dacă aruncăm o ochire asupra exemplelor pe cari le-am înşirat, observăm că dintre labiale mai ales *m* a influenţat vocalele, ca şi în limba franceză în cazurile în cari avem *ü* în loc de *e*. Pentru limba franceză regula a putut fi formulată astfel: apare *ü* în loc de *e*, resp. *ö*, între două consonante labiale şi înainte de *m*. Care va să zică, *m* a valorat în cazul acesta cât două labiale. Dacă admitem că *m* a labializat vocalele mai intensiv şi poate şi mai din vreme, că în cazul acesta labializarea a progresat mai repede, atunci înţelegem, de ce s'a păstrat *ü* mai ales înainte de *m*, de ce mai ales înainte de această labială a putut să se labializeze *i* < *e*, înainte de a se fi restabilit peste tot vechiul *e* în limba franceză, lucru care trebue să se fi întâmplat foarte de cu vreme.

Tendinţa labializării a existat în toate vremurile căci, îşi arată efectele şi în elemente streine: paleosl. *mamiti* >**mămesc*, *momesc*; paleosl. *zabava* > *zăbavă* se zice însă *zăbăvesc* şi *zăbovesc*, iar în Banat şi Bucovina (judeţul Gura-Humorului) şi *nopârcă* pentru *năpârcă*. În unele regiuni, mai ales unde influenţa maghiară a fost mai puternică, labializarea a fost deosebit de intensivă. Astfel sânt în *Evanghelia slavo-română de la Petrograd* de pe la 1580, deosebit de frecvente forme ca *vo*, *fore*, *dupo*, *fo*, *forime*, pentru *vă*, *fără*, *după*, *fărâme* etc., *nu vo grijiţi*, *că vo lipsescŭ ceste toate*, *ducăţi vo facatorii fore de leage* (cfr. Pascu *Ist. lit. şi limbii rom. din sec. XVI*, Buc. 1921, pg. 201).

Avem de a face cu o deslabializare ori de câteori întâlnim *ă* în loc de *o* în cazuri ca: *ad post* > *apoi* > *apăi*, istr. arom.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

apoi, cf. megl. *năpoi*, *napoi*; *foras* > *fără*, istrorom. *făr*, arom. *fără*, mgl. *fară*, *făr*, *fọr*; *ad foras* > **afoara*, > **afăară* > *afară*, istrorom. *(a)fọrę*, arom. *afoară*, cf. mgl. *năfară*, *nafară*; **toum* > *tău*, arom. *tău*, mgl. *tọu*; **soum* > *său*; *nos* > *nă*, arom. mgl. *nă*; *vos* > drom. arom. mgl. *vă*; *quod* > drom. arom. *că*; *contra* > drom. arom. *cătră*, *câtră*, istrorom. *cătr*, mgl. *cọtru*, *cutru*; *totum* > drom. istrorom. arom. mgl. *tot*, drom. *tăt*; *longum* > *lângă* cu variantele arom. *ningă*, mgl. *angă*. Sânt tot cuvinte neaccentuate în frază (şi *afară* poate fi neaccentuat), dar cauza, sau cauzele acestor deslabializări nu se pot încă întrevedeà.

3.) Tendinţa de a-l preface pe *e* neaccentuat în *i* a fost mai intensivă şi *e* a devenit mai întâiu *i* când a fost posttonic.

Am văzut că în poziţie nazală între exemplele citate de dl Densusianu *e* protonic se ţine mult mai bine decât *e* posttonic. Când şovăirea dintre *e* şi *i* apare mai intensă în textele noastre vechi, în majoritatea covârşitoare a cazurilor cu *i*, acesta apare după accent. În dialectele din sudul Dunării, pe cât se pare chiar şi la scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, fenomenul prefacerii lui *e* neaccentuat în *i* este cu mult prea progresat, ca să mai putem face distincţii de felul acesta. În istroromâneşte însă se găseşte în mod aproape consecvent *e* în silaba protonică, *i* în silaba posttonică, căci cele câteva abateri nu prea modifică tabloul general al formelor acestora.

Între exemplele istroromâneşti pe cari le-am citat mai sus, nu se găseà în poziţie nazală nici un *i* < *e* proton, nici un *e* păstrat în poziţie posttonică. Deşi din materialul mieu, care nu poate aveà pretenţia de a fi complet, nu mai pot adăugà decât exemple ca *rumer* ş. *rumen* (=umăr), *lumer* (=numer), *tirer* (= tânăr), *viret* (= vânăt) şi *dumirekę*, deci numai exemple cu *e* posttonic, când nu urmà poziţie nazală, cred că nu trebue exagerată importanţa acestei poziţii pentru *e* neaccentuat. Cum poziţia nazală l-a prefăcut pe orice *e* accentuat în *i*, unde uzul trebue să fi şovăit deasemenea o bucată de vreme, ea poate să fi ajutat prin analogie şi biruinţa lui *i* neaccentuat, fără ca să fie cauza apariţiei lui, acolo unde *i* a fost mai progresat, deci în poziţie posttonică. Cred cu atât mai mult că este aşa, pen-

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

trucă în faţa consecvenţei cu care se menţine de altfel *e* protonic în poziţie nazală, dintre singurele patru exemple cu *i* protonic < *e* pe cari le pot cită, *dupe* pe care l-am explicat mai sus, *birbeţşe* (= berbece), *pitşor* (= picior) şi prepoziţia *pire* (cfr. drom. *pân(ă)*, *păr(ă)*, arom. *pân(ă)* *păn ă*, mgl. *pon*), în trei, *e* n'a fost urmat de nici o nazală. Dincolo de aceste „abateri" apare *e* protonic în mod regulat în orice poziţie. Astfel poziţia nazală se arată a nu avea un rol deosebit şi în special a nu fi motorul evoluţiei *e* > *i* în poziţie neaccentuată: *mesure* (= măsură), *peducl'u* (= păduche), *pecăt*, (=păcat) *pecurăr* (= păcurar), *betăr* (=bătrân), *ănmetsă* (=învăţă), *fetşor* (=fecior, ficior), *secăre* (= secară), *securę* (= secure).

În faţa istrorom. *pire* trebue să ne întrebăm, dacă nu sântem nevoiţi să ne întoarcem la vechea etimologie *paene* + *ad*. Împotriva etimologiei *porro* + *ad* (Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr.*, Meyer-Lübke, *Rom. Et. Wb.*) se ridică, pe lângă istroromânescul *i*, faptul că *r* din *pire* şi drom. *pără* îşi datoreşte existenţa în mod neîndoielnic rotacismului, precum dovedeşte faptul că în *Codicele Voroneţean* se scrie aproape numai *pârră*, excepţional *pără*.

Când Românii din Istria s'au desfăcut de noi, uzul şovăiá între *e* şi *i* neaccentuat, în silaba protonică fiind mai obişnuite, în cea posttonică fiind mai obişnuit *i*. Ne mai continuând la ei pentru motive pe cari nu le putem şti încă, tendinţa de a-l preface pe *e* neaccentuat în *i*, a început să înceteze şi şovăirea între *e* şi *i*. În silaba protonică s'a refăcut peste tot, cu excepţia unui număr foarte mic de cazuri, vechiul *e*, şi regresiunea a pornit şi în silaba posttonică, dar aici *i* fiind mai obişnuit, acesta s'a putut menţinea cel puţin ori de câte ori se găseá în poziţie nazală. În istroromâneşte nici un cuvânt n'are variante când cu *e*, când cu *i*, ci s'a stabilit un perfect echilibru între aceste două vocale.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dacă admitem că tendinţa de a-l preface pe *e* neaccentuat în *i* a progresat mai repede în poziţia posttonică, atunci se explică uşor cele vreo câteva cazuri în cari se părea că nu sântem destul de lămuriţi asupra prezenţei lui *i* în locul lui *e*, cazuri în cari *i* s'a generalizat în aşa fel, încât a pătruns şi în limba noastră literară, spre deosebire de alte cazuri, când *i* are

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

un pronunţat caracter dialectal: *fraxinum* > *frasin*, ir.: *frăsir*, arom. *frapsin*, mgl. *frasim*; *carpinum* > drom. arom. mgl. *cărpin*; **alinum* > **ainin* > *ainine* (cfr. Dacoromania I. 381. Fireşte că se poate admite şi o formă **arin*, mai ales acum dupăce ştim cât de veche este trecerea *e* > i, căci **anen* ar fi trebuit să dea **înen*, cfr. *animam* > † *rema Cod. Vor.* passim, † *nimă*, *Analele Acad. XXVIII*, Secţ. lit. pg. 101—102; dacă chiar **arin* a devenit **airin*, înţelegem de ce *a* a rămas nealterat); *asinum* > *asin*, ir. *ăsir*; *sarcinam* > *sarcină*, ir. *sărtsirę*, arom. *sartsină*; *animam* > *inimă*, *irimă*, istrorom: *ţirimę*, arom. megl. *inimă*; *annotinum* > *noatin*, ir. *notir*, arom. mgl. *noatin*; *lendinem* > drom. arom. mgl. *lindină*, istrorom. *lindirę*.

Dialectal, poate chiar şi în aromâneşte (cfr. mai sus *noaten*), dar mai ales în textele noastre vechi, se mai găsesc variante ale cuvintelor acestora cu *e*. Aceasta dovedeşte cât de mult s'a prelungit lupta dintre *e* şi *i*. După anumite consonante, care îl prefac şi de altfel pe *e* în *ă*, poate să apară şi *ă*. De aceea dăm de câte trei variante în cazuri ca: *asen*, *asăn*, *asin*; † *frasen*, ban. *frapsăn*, (cfr. *frasân* Panţu, *Plantele cunoscute de poporul român, Buc. 1906)* şi *frapsin*; *galben*, *galbăn* şi *galbân*, *galbin* (vezi pentru aceaste forme *Dicţ. Acad.*); *carpen*, *carpăn*, *carpin*, etc. etc. Aceleaşi variaţiuni sânt cu putinţă şi în poziţie protonică: *pe*, munt. *pă*, mold. *pi*; în *Codicele Todorescu*, prepoziţia *din* are formele *de*, *dă* şi *di* (v. Dr. N. Drăganu, *Codicele Todorescu* şi *Codicele Marţian, pg. 28*).

Între drom. *frasen*, *frasăn*, şi *frasin* etc. este acelaşi raport ca între ir. *pecăt*, drom. *păcat* şi arom. mgl. *picat*.

Ar fi foarte interesant, şi rezultatele ar răsplăti munca din belşug, să adunăm tot materialul vast de exemple cu *e* neaccentuat, înfăţişând raportul dintre *e* şi *i* din punct de vedere geografic şi cronologic în acelaşi timp. În cadrele acestui studiu nu pot face lucrul acesta. Făcând critica materialului adunat de dl Densusianu pentru *e* neaccentuat în poziţie nazală, am putut da numai un singur exemplu cu *i* protonic, dar am putut să pun alăturea de toate formele dsale cu *e* posttonic câte o variantă cu *i*. Am înaintea mea un material bogat de exemple de tot felul şi constat că uzul nostru literar, deşi destul de şovăitor câteodată, prezintă totuşi în liniamente generale aceeaşi situaţie ca în istroromâneşte, cu deosebirea că dialectul daco-

BCU Cluj / Central University Library Cluj
BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

românesc îl preface pe *e* în *ă*: *respondeo* > *răspund*, istrorom. *respund; mensuram* > *măsură*, istrorom. *mesurę*; *securim* > *secure, săcure*, istrorom. *securę*; *cinusiam* > *cenușă*, istrorom. *tșenușę*; *venenum* > *venin*, istrorom. *verir;* apoi *numerum* > *număr*, istrorom. *lumer; venetum* > *vânat*, istrorom. *viret; pectinem* > *pieptine* (și *pieptene*), istrorom. *tsâptir* (cfr. *homines* > literar numai *oameni*, istrorom. *omir*), *sarcinam* > *sarcină*, istrorom. *sârtsirę; lendinem* > *lindină*, istrorom. *lindirę; fraxinum* > *frasin*, istrorom. *frâsir* etc.

Deci: și în dacoromâneşte *e* (adese prefăcut în *ă*) în silaba protonică și, dacă nu urmează poziție nazală, și în silaba posttonică, dar uz șovăitor în silaba posttonică cu poziție nazală. Totuși în cazul din urmă *i* este câte odată de rigoare și i se dă preferință după *č* și *ğ*, dar nu pentrucă *e* posttonic s'ar fi prefăcut în *i* numai între *č* și *ğ* și poziție nazală, ci pentrucă este firesc ca după palatalele *č* și *ğ* să se prefere *i*, pentrucă este mai palatal decât *e*, limba apropiindu-se mai mult de palat la articularea lui.

Numai împrejurarea că *e* a pornit spre *i* și a devenit *i* mai întâiu în poziție posttonică, nu ajunge pentru explicarea faptului că prefacerea lui *e* neaccentuat n'a devenit un fenomen general, ca și *a* > *ă* și *o* > *u* în silaba neaccentuată. Ea poate motivă cel mult deosebiri ca cele discutate în acest paragraf, dar oricât de tardivă ar fi fost evoluția în silaba protonică, în cursul celor optsprezece veacuri ea ar fi avut destulă vreme ca să cucerească întreg terenul, ca și *ă* și *u*.

Cauzele că *e* neaccentuat n'a ținut pas cu *a* și *o* în silaba neaccentuată sânt multiple. Înainte de toate *e* și *i* neaccentuați au avut o mare importanță ca terminațiune flexionară, pe când *o* avea un asemenea rol doar în dative ca *lupo*, și știm că nu s'a prea simțit nevoia de a se distinge forma dativului de a celorlalte cazuri, iar *a* nu puteà să intre în concurență cu *ă* care n'a existat încă sau se desvoltà de obiceiu dintr'însul. În fața lui *vulpe* < *vulpem*, *lupe* < *lupe*, *laude* < *laudet*, *vede* < *videt* *merge* < *mergit*, *aude* < *audit*, se găseau *lupi* < *lupi*, *auzi* < *audis*. Câtă vreme de *-e* și *-i* se legau anumite funcțiuni sintactice și câtă vreme pe urma prefacerii lui *-e* > *-i* puteau să se nască confuziuni, trebuià să se producă o continuă regresiune, deși pe de altă parte uzul alunecà mereu spre *i*, precum dove-

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

desc forme ca *afli*, *ari*, *carti* etc. pe cari le-am citat mai sus, din izvoare destul de recente, cari s'au generalizat în dialectul meglenit şi cari sânt o probă a energiei şi persistenţei acestui fenomen. A trebuit deci ca *e* să se menţie pe o scară foarte întinsă şi nu este o întâmplare oarbă că în privinţa aceasta au fost mai conservative dialectul istrian — unde evoluţia lui *e* neaccentuat a fost întreruptă din vreme — şi dialectul dacoromânesc — unde viaţa cărturărească a început mai întâiu şi unde s'a simţit mai mult nevoia preciziunii în uzul limbii. S'a menţinut *-e*, întocmai precum *-a* n'a devenit *-ă* — la început având de sigur în influenţa sa şi accentul secundar — în *acela* < *eccum illum illac* şi *casa* < *casam illam*, pentrucă a avut în cazurile acestea anumite funcţiuni semantice (cf. însă *Dacoromania* I pg. 182—183, nota d-lui Puşcariu).

Pe calea consideraţiilor acestora am ajuns în situaţia de a puteà explicà una din marile noastre enigme morfologice. Dacă ne-am convins că prefacerea lui *e* neaccentuat în *i* este străveche, atunci şi *-es* resp. *-ĭs* a trebuit să dea *-i*. În cazul acesta menţinerea vechiului *-e* n'ar fi însemnat „evitarea unui echivoc, ci din contra, cu *-i* se puteau face distincţii mai precise. Astfel *montem* şi *montes* trebuiau să dea deopotrivă *munte* şi *munti* resp. *munţi*. Când uzul şovăià între *-e* şi *-i*, erà firesc ca în tendinţa de a se diferenţià pluralul de singular, să se aleagă *-i* pentru plural, căci *-i* mai aveà într'o măsură largă această funcţiune la declinarea a doua. Mai intervine şi altă împrejurare. Dativul *morti* cu *i* lung, a trebuit să dea *morţi*, şi cum femininele de declinarea I-a au la dativul singular şi la plural forme egale, erà firesc ca să se stabilească această egalitate şi pentru femininele de declinarea III-a, generalizându-se deci la plural forma cu *-i* (*morţi*). Astfel ieşeam din impasul de a nu mai puteà deosebì pluralul de singular. Şi *casae* trebuià să devie în cele din urmă *casi* resp. *caşi* (cfr. modernul *căsi* şi *căşi*), dar cum în *casae* *e* porneà de la distanţă mai mare, căci *ae* erà deschis, probabil că numai mai târziu decât *e* din *vulpes* el a putut să ajungă până la *i*. De aceea, şi pentrucă aici nu se puteau produce confuziuni pe calea aceasta, terminaţiunea singularului fiind *-ă*, a putut să reziste şi să se menţină la pluralul declinării I terminaţiunea *-e*. Totuşi *-i* a câştigat şi aici

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

un teren destul de mare, mai ales că a fost ajutat şi de cuvinte ca *ghindă* (< **glandam*, atestat pe tot teritoriul romanic), † *ghinde* (< *glandem*; cfr. *Dicţ. Acad. Rom.)*, pl. *ghinzi* (< **glandae* ev. şi *glandes*), şi (învechit) *ghinde* (< **glandae* ev. şi *glandes*), analog *ghindă — ghinzi* putându-se declină apoi cu atât mai mult *măsură — măsuri* etc. (cfr. Sextil Puşcariu în *Conv. Lit.* XXXIX pg. 62). Iar dacă ne reamintim cele spuse mai sus despre *i* < *e* neaccentuat după *č* şi *ğ*, înţelegem de ce gramaticile practice şi cercetările istorice constată că *-i* se arată mai statornic în pluralul substantivelor în *-că* şi *-gă* (*biserică — biserici, rugă — rugi*; cfr. Candrea, *Psaltirea Şcheiană* I pg 179—181).

La fel trebuiau să dea *cantas* şi *cantat* > *cântă*; *vides* şi *videt* > *veade* resp. *vedi* > *vedzi*, *credis* şi *credit* > *creade* resp. *credi* > *credzi*, *cantes* şi *cantet* > *cânte* resp. *cânti* > *cânţi*, *videas* şi *videat* > *veadză*, *credas* şi *credat* > *creadă*. Prin urmare persoana a 2-a şi persoana a 3-a ar fi trebuit să aibă deopotrivă, la indicativul de conjugarea I-a şi la conjunctivul de conjugările a II-a şi III-a, terminaţiunea *-ă*, iar la conjunctivul de conjugarea I-a şi la indicativul de conjugările a II-a şi a III-a când terminaţiunea *-e*, când terminaţiunea *-i*. La conjugarea a IV-a însă, la indicativ, persoana a 2-a nu putea să aibă de cât terminaţiunea *-i*, în schimb persoana a 3-a şi *-i* şi *-e*: *audis* > *auzi*, *audit* > *aude* resp. *audi* > *audzi*. Este lucru firesc deci că pentru persoana a 3-a a indicativului de conjugarea a IV-a să se fi dat preferinţă formei cu *-e*, care nu admite nici o confuziune cu persoana a 2-a. Astfel *-i* a devenit, pentru conjugarea aceasta, terminaţiunea caracteristică persoanei a 2-a, iar *-e* terminaţiunea caracteristică persoanei a 3-a. Pe calea analogiei s'a făcut apoi aceeaşi distincţie între dubletele în *-e* şi *-i* la indicativul conjugărilor a II-a şi a III-a, şi la fel s'a procedat şi cu condiţionalul *cantaveris*, *cantaverit* etc. În toată mişcarea aceasta punctul fix din capul locului a fost *-i* al persoanei a 2-a la conjugarea a IV-a. Acest *i* s'a generalizat pentru persoana a 2-a şi l-a înlocuit la acea persoană şi pe *-ă* la indicativul conjugării I şi la conjunctivul celorlalte conjugări, incluziv conjugarea a IV-a (*audias* şi *audiat* > **audză*).

Prefacerea lui *e* neaccentuat în *i*, amuţirea lui *s* final şi apariţia lui *-i* în locul terminaţiunilor *-es* şi *-as* în flexiune (cf.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

însă *ad foras* > *afară!*) fac parte din particularităţile cele mai caracteristice, comune limbii româneşti şi celei italiene. Coincidenţa aceasta ar trebui să ajungă ca să admitem că împrejurările în cari *-i* în locul lui *-es* şi *-as* a apărut şi în italieneşte, au fost în liniamente generale aceleaşi ca şi în româneşte. Şi în italieneşte a fost preferită forma *monte* cu *-e* la singular, forma *monti* cu *-i* pentru plural, iar *-i* se generalizează şi ca terminaţiune a persoanei a doua pe calea aceloraşi analogii ca la noi, cari duc de la conjugarea a IV-a prin conjugările a II-a şi a III-a până la conjugarea I-a.

În ambele limbi poate să fi intervenit şi alt factor, contribuind şi el la stabilirea raporturilor cari se desvoltă în cele din urmă între terminaţiunile *-e* şi *-i*. În *montem* *e* fusese deschis şi poate să fi rămas mai apropiat de *e* decât *e* din *montes*, care din capul locului a fost închis. Ceva asemănător am spus cu câteva rânduri mai sus despre raportul dintre *-ae* al declinării I şi *e* din *-es* al declinării a III-a. Atunci ar fi cu atât mai explicabilă biruinţa lui *-e* la singularul şi a lui *-i* la pluralul declinării a III-a. [1])

De altfel în monumentele vechi ale limbii italiene se mai găsesc urme ale uzului şovăitor între *e* şi *i*; *-e* pătrunde chiar şi la indicativul conjugării I, iar *-a* de la conjugarea aceasta şi la conjugările a II-a şi III-a. [2])

Revenirea la *-e* a fost necesară şi în forme adverbiale ca

---

[1]) După reflexele de astăzi s'ar părea chiar că limba italiană a deosebit pe *-ĕ* şi *-ĭ* de *-ē*, *-ĕ* şi *-ĭ* dând *e*, iar *ē* dând *i*. Nu cred că *-ĕ* şi *-ĭ* pe de o parte şi *-ē* pe de altă parte au apucat-o chiar dela început pe drumuri diferite, precum arată şi abaterile de la această regulă. Evoluţia terminaţiunilor flexionare a contribuit şi ea ca rezultatele finale la cari au ajuns *-ĕ*, *-ē* şi *-ĭ* să facă impresia că distincţia care a fost făcută între *-ĕ* şi *-ĭ* şi *ē* corespunde unei realităţi istorice.

[2]) Cfr. Meyer-Lübke, *Gramm. d. rom. Sprachen* II pg. 167. — Vezi O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine* I pg. 55-56 şi 216. — Alte explicări date lui *-as* şi *-es* > *-i*, foarte ingenioase câte odată, cari presupun că *-s* ar fi primit un timbru palatal înainte de a dispare şi că l-ar fi prefăcut apoi, palatalizându-l, pe *a* > *e* > *i* şi pe *e* > *i* (cfr. Karl R. v. Ettmayer, *Vademecum der rom. Philologie*, Hiedelberg 1919, pg. 90-91) n'au darul de a ne convinge. Că *-s* care se găseà pe calea amuţirii ar fi putut să aibă această influenţă şi că s'a menţinut destul de mult ca s'o poată avea, fie chiar numai în italieneşte, nu este deloc probabil. In *tres* > *trei*, *das* > *dai* *-s* n'a avut această influenţă. In monumente vechi italieneşti se găsesc terminaţiunile verbale *-a*, *-e*, *-i*, fără ca *-s* să mai existe. Că *-s* s'ar fi palatalizat înainte de a amuţi, este o hipoteză prea puţin plauzibilă.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

d. p. *fireşte*, *omeneşte* şi în vocative ca *lupe*, căci de altfel acestea ar fi devenit identice cu pluralele *fireşti*, *omeneşti* şi *lupi*.

Îndată ce s'a produs regresiunea în cazul lui *-e* final, s'a putut reveni foarte uşor la *-e*, pe calea analogiei, şi în interiorul cuvântului, câtă vreme uzul mai şovăia. Ar fi pe de altă parte foarte explicabil ca acestă influenţă a lui *-e* final să fi fost mai puternică în silaba protonică, unde fenomenul prefacerii lui *e* în *i* a fost mai puţin progresat, decât în silaba posttonică. Astfel analogia cu finalul *e*, a cărui menţinere a fost în anumite cazuri o necesitate, ar fi fost obstacolul în calea generalizării prefacerii lui *e* neaccentuat în *i* în interiorul cuvintelor, de unde nu puteà să se producă, nici prin *e* şi nici prin *i*, nici o ştirbire pentru claritatea limbii. Fără ca să tăgăduesc orice repercusiuue a refacerii lui *-e* asupra silabelor neaccentuate din interiorul cuvintelor, cred că argumentarea aceasta este insuficientă. Mai puternică ar fi trebuit să fie poate influenţa cazurilor când *-e* a devenit *-i* (*montes* > *munţi*, *vides* > *vezi* etc.), căci ea cadrà cu direcţia în care evoluà limba. Apoi s'a făcut o foarte exactă distincţiune între terminaţiunile *-e* şi *-i*, uzul şovăind însă chiar în aceeaşi silabă între *-e-* şi *-i-* când nu au nici o importanţă pentru funcţiunea cuvântului şi când nu mai prea puteau fi puse în legătură cu *-e* şi *-i*, vocale finale cu anumite rosturi flexionare. Cred că regresiunea produsă în terminaţiunile flexionare ar fi putut să oprească doar pentru o clipa evoluţiunea în interiorul cuvântului. Trebue să fi intervenit deci şi alte motive.

Vorbind despre *e* neaccentuat în aromâneşte, dl Weigand ne face următoarele indicaţii: „In silaba neaccentuată, mai ales dacă este protonic, devine aproape *i*. In regiunea de la Monastir se deosebeşte *ti duts* de *du-te*, etc. In sud are şi *e* posttonic mai mult timbrul lui *i*, deosebindu-se însă de *i* veritabil.“ (*Die Aromunen* II, pg. XIV.)

După explicarea aceasta, raportul dintre *e* protonic şi *e* posttonic ar fi chiar invers de cum l-am aşteptà. Dar în *du-te* faţă de *ti duts*, *e* s'a menţinut pentrucă este final, nu pentrucă este posttonic, şi bănuesc că ceea ce spune dl Weigand despre *e* posttonic în regiunile de sud, priveşte deasemenea numai pe *-e* final. Ceea ce putem reţine din comunicarea dlui Weigand, este că în aromâneşte *i* < *e* are nuanţe diferite.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

Consideraţii de ordin pur teoretic ne arată că în general nu există două sunete identice. Timbrul sunetului depinde de sunetele împrejmuitoare, este altul dacă vorbim mai repede sau mai pe îndelete, în afect sau liniştiţi, dacă sântem obosiţi sau bă, se modifică în măsura în care se desvoltă organele noastre de vorbire, el depinde şi de constituţia organică a individului, căci altfel n'am puteà deosebi oamenii chiar numai după voce, etc. Urechea nu înregistrează aceste variaţiuni infinite, de obiceiu nici chiar atunci când pentru observatorul atent şi exercitat deosebirile sânt perceptibile. Pe calea abstracţiunii, noi ne construim câte un sunet tip pentru toate variaţiunile lui. Dacă il întrebăm pe cineva ce sunet se găseşte înainte de *t* în *dinte* şi înainte de *g* în *lângă*, el ne va răspunde deopotrivă: *n*. Elevii noştri începători sânt foarte surprinşi, când li se arată că avem de a face aici cu două sunete deosebite, cu *n* dental şi *n* velar. In cazul acesta a intervenit desigur şi sugestia imaginei grafice. Dar şi gama variată a lui *a* sau *p* d. p. e reprezentată în conştiinţa noastră de acelaşi tip *a* sau tip *p*, cu toate că d. p. deosebirea dintre consonantele iniţiale în *pin* şi *par* este destul de mare. Se poate întâmplà însă că diferitele variaţiuni ale unui sunet să nu mai poată fi subsumate supt acelaşi sunet tip, dacă acel sunet se diferenţiază în cursul evoluţiei sale, anumite nuanţe destul de îndepărtate unele de altele accentuându-se mai mult. Una din nuanţele acestea poate să pară într'un anumit moment mai apropiată de alt sunet tip decât acela căruia i-a aparţinut mai întâiu şi să fie săltată astfel dintr'odată în altă categorie de sunete.

Spuneam undeva mai sus că *â* este o vocală mai închisă decât *ă*. Cam aceeaşi distanţă trebue să fi fost la început între *i* din *e* accentuat în poziţie nazală şi *i* din *e* neaccentuat. Dar şi acest *i* neaccentuat nu va fi avut totdeauna aceeaşi nuanţă. In silaba posttonică, unde evoluţia a fost mai progresată, va fi fost mai închis decât în silaba protonică. Astfel începeau a se distinge trei feluri de *i*, dacă nu cumva şi $i < \bar{\imath}$ aveà o poziţie deosebită: *i* accentuat $<$ *e* în poziţie nazală, *i* posttonic $<$ *e* şi *i* protonic $<$ *e*. Ivindu-se trebuinţa de a deosebi pe cât se poate de bine aceste nuanţe, se va fi produs tendinţa de a nu face unghiul maxilar prea mic la articularea lui *i* protonic $<$ *e* şi de a nu-l face prea mare la articularea lui *i* accentuat $<$ *e*

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

în poziţie nazală, ţinând cumpănă dreaptă la *i* < *e* posttonic. In urma tendinţii acesteia puteà să se dea uşor în cellalt extrem. Pe când *i* < *e* accentuat în poziţie nazală continuà să se închiză, *i* < *e* protonic, care se găseà în regiunea în care se întâlnesc *e* şi *i*, a devenit mai deschis şi s'a prefăcut iar în *e*. In silaba posttonică *i* < *e* a fost apropiat mai mult de *i* accentuat în poziţie nazală, când se găseà şi el în asemenea poziţie, de altfel de *i* resp. *e* în poziţie protonică. Astfel cred că se explică mai ales deosebirile pe cari le-am constatat în acest studiu între diferiţii *e* neaccentuaţi, deosebiri cari nu sânt numai rezultatul unor evoluţii articulatorice, ci şi al unor evoluţii acustice, întrucât şi urechea are un rol important pentru desvoltarea lor. Cum tendinţa prefacerii lui *e* neaccentuat în *i* îşi continuă acţiunea în cursul veacurilor, se produc mereu tulburări, cari se reoglindesc în şovăirile mari ale uzului limbii.

Ceea ce am numit evoluţie acustică se poate observà şi de altfel în desvoltarea limbilor. Rolul pe care urechea îl are câteodată la prefacerea cuvintelor, l-a subliniat îndeosebi dl Herzog (*Streitfragen der rom. Philologie*, pg. 49) explicând astfel pe *e* din *vicinus* > *vecinus*, *sorore* > *serore*. Vocalele neaccentuate, zice dsa, se articulează mai puţin precis. Urechea prinde deosebirea care se redă apoi în mod exagerat, vocala neaccentuată neutralizându-se.[1])

4. Evoluţia lui *e* neaccentuat în *i* a fost întreruptă în dialectul istroromânesc, a continuat să se desvolte în dacoromâneşte, unde produce şi

[1]) „Diese [Die Dissimilationen] scheinen mir im wesentlichen auf einem anerkannten psychologischen oder besser psychophysischen Gesetz zu beruhen; nämlich auf dem, dass Differenzen zwischen zwei ähnlichen Reizen grösser empfunden werden, als sie sind, wenn diese sich in zeitlicher oder örtlicher Nähe zu einander befinden. Eine Wandlung z. B. wie vulgl. *vicînus* > *vecinus*, *sorore* > *serore* gegenüber *riparia*, *morire*, die bleiben, dürfte auf folgende Weise entstanden sein: In unbetonter Stellung werden die Vokale weniger scharf articuliert als in betonter. Der Unterschied fällt dem Hörenden besonders auf, wo ein Wort in benachbarten Silben die verschiedenen Laute vereinigt. Man gibt deshalb den Unterschied übertrieben wieder, und gelangt so schliesslich dazu, den unbetonten Vokal zum neutralen des Artikulationssystems herabsinken zu lassen". Sper să pot insistà în curând asupra altui caz de evoluţie acustică. Ţin să observ deocamdată că „evoluţia acustică" nu se găseşte într'o prea pronunţată opoziţie cu „evoluţia articulatorică", întrucât una fără de alta nu se prea poate. In cazul dintâiu prevalează momentul acustic, evoluţia fiind mai mult de ordin psihologic sau psihofizic, în cazul al doilea prevalează momentul articulatoric, evoluţia fiind mai mult mecanică.

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

astăzi, ca în alte vremuri, tot felul de şovăiri, este mai progresată în aromâneşte, unde doar *e* final se mai ţine, şi a cucerit întreg terenul în dialectul meglenit.

Nu putem căutà firește originele acestei prefaceri — cunoscute şi limbii italiene, şi ale cărei urme se pot descoperi şi aiurea în România — într'o anumită regiune locuită de Români. Fenomenul este străvechiu, iar la noi împrejurările din Balcani şi în special din estul Balcanului au fost deosebit de favorabile desvoltării lui. El apare şi în limba bulgară de est, unde se datoreşte probabil influenţei noastre, şi se găseşte şi în vechi documente slavoneşti scrise la noi. I. Bogdan arată, citându-l pe Dr L. Miletič, *Novi vlacho-bălgarski gramoti* XIII Sofia 1896 pag. 106, că reducerea lui *o* şi *e* neaccentuaţi la *u* şi *i* este o trăsătură caracteristică dialectelor bulgare de est şi subliniază apoi faptul că apare şi în documentele braşovene din sec. XV—XVI-lea cari „formează transiţiunea de la povestea despre războiul troian sau aşa numita „trojanska piča", unicul monument literar bulgăresc din sec. XIV cu elemente populare, la producţiunile sec. XVII, când particularităţile de astăzi ale dialectelor bulgare erau definitiv stabilite" (I. Bogdan, *Doc. priv la relaţiile Ţării-rom. cu Braşovul şi Ţara-ung. în sec. XV şi XVI, pag. XXXI)*. Relevăm în special paralelismul dintre *o* şi *e* neaccentuaţi şi în bulgăreşte, ceea ce ne întăreşte şi mai mult de a crede în legătura organică pe care am constatat-o între *a* > *ă; o* > *u* şi *e* > *i* în silabă neaccentuată.

Dintre Dacoromâni, mai ales Moldovenii înclină înspre *i*. In satele din preajma Cernăuţilor, ca de altfel şi aiurea în Moldova, am atins linita meglenită. Aici ţăranii spun *péştili, carti, audi* etc. Uzul a şovăit la noi în toate vremurile, iar această şovăire n'a împestriţat numai textele noastre vechi, ci şi limba literară a zilelor noastre. Astfel distinsul academician, dl Dr Gr. Antippa scrie în opera sa *Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice*, Buc. 1921, când *asemene*, când *asemine* (*asemene* pag. 96, *de asemeni* pe pag. 129, de două ori *asemine*, odată *asemenea* pe pag. 136—137, cf. *asemănătoare* pag. 66, 83, *asămănătoare* pag. 90), *singurile locuri* (pag. 86) şi, pe cât se pare, numai *adică* (pag. 36, 60), citat de *Dicţ. Acad.* supt forma *adecă*. Între citaţiile acestui dicţionar, scoase

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

din Creangă, îl găsim pe *biserică* odată supt forma aceasta, altă dată supt forma *beserică* şi se pare că-l preferim pe *dimineaţa* lui *demineaţa*, dar n'aş puteà spune dacă mai literară este forma *piedecă* sau *piedică*. Dl Papahagi, din ale cărui opere am putut culege un bogat material informativ şi pentru acest studiu, traduce în glosarul său (*Basme Aromâne*, pag. 581) pe arom. *nidiscălicată* prin: *nici n'a descălecat*, abià *descălicând*. În definitiv nu facem astfel decât aceeaşi greşală pe care o făceà Petru Schiopul, când în exilul său scrià pe procura dată la 28 Mai 1593 lui Antonio Bruno (v. Hurmuzachi, *Documente* XI, 342—343) *Poţin (e* posttonic în poziţie nazală!) în loc de *Bozen*. Desigur, nesiguranţa care ne încearcă câteodată nu mai poate să dea scrisului nostru literar înfăţişări de altă dată, dar care dintre formele următoare, adunate dintr'o colecţie de documente moldoveneşti din întâiul sfert al secolului trecut, publicată de dl Iorga (*Analele Acad.* XXXIV, secţia ist.), n'ar fi cu putinţă într'o scrisoare scrisă astăzi, după o sută de ani, de un ţăran moldovean: (ib. pag. 13) *cerirea, creştinească, biserică, curgire, să dei,* (pag. 14) *după vremi, cerire,* (pag. 23) *besericii, bisăricii, bisărică,* (pag. 26) *să nu să înstrăinezi, mai bine di cătă alţii?* Iar într'un catastih din Botoşani, din 1783, citat tot acolo, cetim *pi ţumătati* şi dăm de nume de botez ca *Alixandru, Vasili, Gheorghi.*

Evoluţia lui *e* neaccentuat în *i* fiind mereu activă, ne-a prefăcut şi terminaţiunea pluralului *-ure* < *ora* în *-uri*, pe care l-a generalizat analogia cu celelalte plurale în *-i*. Desigur că a fost hotărîtoare în cazul acesta mai ales împrejurarea că şi în epoca primei lupte dintre *-e* şi *-i* a fost preferit *-i* după *-r: călduri, seri, veri, măsuri, ţări, legături* etc. ca şi *cereri, creşteri* ş, a., introducându-se însă *-e* la plur. decl. III, când forma feminină în *-i* nu s'ar deosebì de forma corespunzătoare masculină: *o învăţătoare, două învăţătoare.* În *Codicele Todorescu* d. p. alternează forme ca *darure* şi *daruri, lucrure* şi *lucrurile* etc., întocmai ca şi *eleonului* şi *ilionului, oamenilor* şi *oaminilor, îngerii* şi *îngirii, nece* şi *nice* (cred că evoluţia *neque* > *nece* > *nice* şi *neci* > *nici* nu mai întâmpină nici o dificultate şi că nu mai trebue să recurgem nici la influenţe bulgăreşti şi nici la cea a lui *nimica*, cf. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

I pag. 243), *dzise* şi *dzis*, *dzice* şi *dzici* etc. (cf. Dr N. Drăganu, *op. cit.* pag. 23).

Pluralele în *-uri* înlocuind peste tot pe cele în *-ure*, arată şi ele că n'a fost colţ pe întreg terenul dacoromânesc în care fenomenul trecerii lui *e* neaccentuat în *i* să nu fi fost în continuă desvoltare. Aceste plurale în *-uri*, necunoscute *Codicelui Voroneţean*, încep să apară de prin secolul al XVI-lea. În *Psaltirea Şcheiană* dăm de forme ca *ţinuturile* $^{4}/_{16}$, *deşerturile* $^{8}/_{11}$, *straturile* $^{9}/_{3-4}$, *riurile* $^{305}/_{16}$ (chiar în acelaşi verset şi *riurele*), *riuri* $^{503}/_{10}$, deci numai la copistul întâiu şi la al treilea copist al textului acestuia, dar formele acestea se pierd încă în mulţimea de plurale ca *riure(le)* $^{245}/_{16}$, $^{305}/_{1-15-16}$, etc., *darure* $^{204}/_{7}$, *trupurele* $^{257}/_{9-10}$, *cerure* $^{505}/_{13}$, etc. etc. şi odată dăm chiar de *fărăfundurăle* $^{241}/_{14}$ (cf. *făre fundurele* $^{218}/_{16}$, $^{219}/_{171}$), care ar puteà să fie eventual un ultim rest de plural în *-ură* < *-ora*. Oricum, dacă acest *-ră* nu este greşală de scris, ar puteà să se datoreze şi faptului că la acest copist uzul şovăe şi de altfel între *-ră* şi *-re*: *către* $^{204}/_{16}$, $^{230}/_{16}$, *doare* (= *doară*) $^{240}/_{6}$, *făre* (= *fără*) $^{206}/_{14}$, $^{250}/_{14}$ etc. Dintre celelalte psaltiri rotacizante, cea *Voroneţeană* îl are pe *-uri* numai o singură dată, iar în *Psaltirea Hurmuzachi*, *-uri* l-a înlocuit pe *-ure* în majoritatea covârşitoare a cazurilor (cf. Candrea, *Psaltirea Şcheiană* I pag. 32, 36, 38, 183).

* * *

Să ne întoarcem acuma de unde am pornit, la *mente-minte*. Întocmai precum se spune astăzi încă *vin* însă a *veni*, trebuià să se zică odată, pentrucă *i* n'a reuşit — în condiţiunile pe cari le-am arătat — să-l înlocuească peste tot pe *e* neaccentuat, *minţu*, *vindecu*, *credinţă*, *neputinţă* etc. însă a *menţì*, a *vendecà*, *credenciosu*, *neputenciosu* etc. Nu putem şti dacă s'a distins cândva în mod atât de precis între *i* < *e* accentuat în poziţie nazală şi *e* neaccentuat (cu deosebire *e* protonic) în poziţie nazală, dar acesta trebuià să fie rezultatul în urma acelui concurs de împrejurări pe care l-am analizat în acest studiu. Oricum, *i* accentuat şi *e* neaccentuat în poziţie nazală este formula care cuprinde tendinţa dominantă în evoluţia limbii şi care dă expresie raporturilor cari trebue să fi existat odinioară de fapt în majoritatea zdrobitoare a cazurilor. Întocmai precum s'a ajuns de la *dorm*, *dormi*, *doarme*, *durmim*, *durmiţi*, *dorm* sau *lână*, **lănur*, la *dorm*,

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

dormi, *doarme*, *dormim*, *dormiți*, *dorm*, sau *lână*, *lânar*, erà firesc ca analogia să creeze pe de o parte seria *menţu*, *vendem*, *credenţă*, *neputenţă*, *a menți*, *a vendecà*, *credenciósu*, *neputenciósu*. etc., pe de altă parte seria *mínţu*, *víndecu*, *credínţă*, *neputínţă*, *a minți*, *a vindecà*, *creainciosu*, *neputinciosu* etc. Uzul şovăitor între *mínţu* şi *ménţu*, *víndecu* şi *véndecu*, *credínţă* şi *credénţă*, *neputínţă* şi *neputénţă* etc. a contaminat ca o molimă şi pe *împinge*, *minte*, *cine*, *mine*, *tine* etc., aşezând alăturea de aceste forme pe *împénge*, *ménte*, *céne*, *méne*, *téne* etc. Mişcarea aceasta trebue să aparţină unei vremi în care *i* < *e* mai aveà o nuanţă deosebită de *i* < *ĭ*, căci de altfel ar trebui să dăm şi de exemple ca *penu*, *venu* pentru *pinu*, *vinu* < *pinum*, *vinum* etc., şi s'a întins asupra tuturor cazurilor, nu numai acelora în cari *i* < *e* a fost precedat de o labială şi se găseà înaintea unui *e* următor. Lucrul acesta îl dovedesc forme ca *argentulu*, *credenţă*, *neputenţă*, *prendeți*, *prensără*, *vecenru*, *denți*, citate de dl Densusianu (*Hist. de la langue roum.* II 57, 65, 67-68) din *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzachi*, *Textele Măhăcene*, *Coresi* şi *Documentele românești*, publicate de dl I. Bianu, ed. Acad. Rom. 1907. Numărul exemplelor acestora desigur că ar puteà fi sporit în mod considerabil chiar numai în urma unei atente consultări a diferitelor glosare. Pentru scopurile noastre ajung cele citate aici.

Totuşi nu poate fi lipsită de anumite cauze împrejurarea că *é* în loc de *í* în poziţie nazală apare mai ales după labiale şi înainte de *e*. Rolul lui *e* este evident. Intervenind principiul care produce armoniile vocalice, înaintea lui a fost preferit *e* când au fost cu putinţă şi *e* şi i. Cât despre labiale, trebue să ne reamintim că timbrul lor variază după vocala care urmează. Oricine îşi poate da uşor seama d. p. de deosebirea dintre *m* în *mare* şi *mir*. Când spunem *mir* observăm o destul de accentuată contracţiune a muşchilor în colţul buzelor, limba ridicându-se în acelaşi timp spre palat, particularităţi pe cari nu le are *m* în *mare*, şi cari anunţă oarecum vocala palatală următoare *i*, articulată cu deschizătura orizontală a buzelor şi cu partea de dinainte a limbii apropiată de palat. Particularităţile acestea, în cari se cuprind începuturile palatalizării labialelor (*mir*. dial. arom. *n'ir*, mgl. *mn̂ir*), sânt mai puţin accentuate înaintea celeilalte vocale palatale mai deschise, *e*, înaintea căreia labialele nici nu se alterează. Trebue să distingem prin urmare

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

între *m* urmat de *i*, în evoluţie spre *n'*, şi *m* urmat de *e*. Când acest *e* se preface în *i*, fără ca şi *m* să se fi modificat în acelaşi timp, se produce o combinaţie de sunete cu atât mai neobişnuită, cu cât s'a apropiat mai mult *e* de *i*. Limba alege însă de preferinţă ceea ce este în vechile ei obişnuinţe şi astfel este firesc ca în lupta care s'a declarat între *i* şi *e*, cel din urmă să fi avut un puternic aliat în consonantele labiale, întocmai precum palatele *č* şi *ǧ*, lucru relevat mai sus, l-au ajutat pe *i*. Mi se pare deci că forme ca *mente*, *me↑re* etc. sânt chiar o dovadă că evoluţia $e > i$ a fost destul de progresată, cu toate că nu l ajunsese încă pe $i < \bar{\imath}$.

Cele dintâiu începuturi ale palatalizării labialelor sânt antedialectale şi consistă în acele particularităţi speciale cari şi astăzi îl deosebesc d. p., precum am spus mai sus, pe *m* din *mir* de *m* din *mare*. Înainte de $i < e$ însă labialele şi-au păstrat caracterul lor nealterat, făcând chiar de aceea, cum am văzut, ca după ele vechiul *e* se fie preferit lui *i* până într'o epocă anumită. Astfel *lab* + $i < \bar{\imath}$ şi *lab* + $i < e$ au intrat în vădita opoziţie. Tendinţa de a deosebi aceste două serii de labiale, faptul că $i < e$ a fost, cel puţin la început, mai deschis decât i $< \bar{\imath}$ şi mai ales împrejurarea că palatalizarea trebue să fi fost destul de avansată când $i < e$ şi-a luat locul supt vocala tip *i*, explică de ce labialele înainte de $i < e$ n'au avut aceeaşi soartă ca înainte de $i < \bar{\imath}$. Pe cel din urmă din argumentele noastre nu-l invalidează împrejurarea că şi împrumuturi streine cunosc câteodată palatalizarea. Aceste împrumuturi desigur că n'au trecut prin întreaga evoluţie care duce de la consonanta labială la consonanta palatală, evoluţie care începe în epoca străromână, ci s'au adaptat pe calea analogiei în flexiunea şi derivaţiunea uzului limbii româneşti, fiind cuprinse poate altă dată şi de uzul şovăitor între labiale şi palatale în unele regiuni. Cum între aceste elemente streine nu există o uniformitate, unele fiind supuse palatalizării, iar altele nu, forma pe care au primit-o va fi fost poate determinată şi de drumul pe care au intrat şi s'au generalizat în limba noastră, de „rudele“ de cari a dat prin gările în cari au descins mai întâiu, precum spune dl Puşcariu într'o imagine pe cât de plastică, pe atât de sugestivă (*Dacoromania* I, pg. 392), rezultatele palatalizării fiind diferite în diferite regiuni. Elementele vechi latine cu *lab* + $e < i$ îşi aveau însă forma

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

fixată mai de dinainte, mai presus de mozaicul atât de variat al rezultatelor pe cari le-au dat *lab* + $\bar{\imath}$, *ĕ* sau *i̯*, şi chiar faptul că forma aceasta a fost pretutindenea aceeaşi şi se reliefà astfel prin omogenitatea ei de pe acel mozaic, trebuià să-i dea mai multă stabilitate. Unde între două regiuni vecine există o deosebire în cazurile cu *lab* + $\bar{\imath}$, *ĕ*, *i̯*, există totuşi conştiinţa omogenităţii în cazurile cu *lab* + *e* în poziţie nazală. (Cf. despre palatalizarea labialelor A. Byhan în *Jahresber.* III. pg. 17—18; O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine* I pg. 307—316; S. Puşcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, pg. 33—38).

Fac chiar acuma o mică experienţă şi mi se pare că şi eu mai am alt *m* când spun *mir* < *miro* şi alt *m* când spun *minte* < *mentem*. În cazul întâiu *m* este întocmai precum l-am descris mai sus, în cazul al doilea îi lipsesc acele particularităţi provenite dintr'o mişcare începătoare în direcţia palatalizării. În *minte*, *m* mi se pare acelaşi ca în *mir* (=mie) din limba germană, care nu cunoaşte palatalizarea. Dar s'ar puteà ca în momentul acesta să fiu sugestionat de propriile mele expuneri de mai sus. Experienţa mea trebue verificată deci.

Cei ce susţinem că *mente*, *mentre*, *cuvente* etc. din textele noastre vechi trebue cetit de fapt cu *e*, am pierdut până acuma din vedere pe cel mai puternic şi mai convingător dintre argumentele în favorul hipotezei acesteia: în *Codicele Todorescu*, scris cu litere latine şi ortografie ungurească, ortografie care nu cunoaşte şovăirea între *e* şi *i* în poziţie nazală, nu s'ar puteà explicà de altfel *e* în forme ca *kredentza* (Dr. Sztripszky Hiador és Dr. Alexics György, *Szegedi Gergely énekes könyve XVI század beli román forditásban*, Budapest 1911 pg. 150), *kredentze* (pg. 148), *kuuente* (pg. 152, 156), *kuuentelor* (pg. 152), *ssvente* (pg. 152, 154), *den* (passim). Observ că alăturea de aceste forme se găsesc şi *kredintza* (pg. 146, 152), *credintza* (pg. 154, 156, 158), *credinze* (pg. 154), numai *ssine* (pg. 146), *tyne* şi *tine* (cf. pg. 152) şi *czine* (cf. 152, 154) şi că scriitorul acestui codice ştie să distingă de altfel bine între *i* şi *e* românesc, cf. *binele*, *portzile*, *enkiddecy* (citeşte: închideţi) şi *vreme* (pg. 146), *inima inyma*, *inimile* şi *lumina* (pg. 152), *kinul* şi *sspele* (pg. 160) etc.

Că acest *e* este străvechiu, cred că nu mai încape nici o îndoială. La început uzul trebue să fi fost mult mai şovăitor, până ce din învălmăşala aceasta a ieşit un echilibru oarecare,

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

cu *e* mai ales după labiale, cu *i* mai ales după palatale, cu *e* şi *i* după celelalte consonante; dar *i* mereu gonit de la locurile pe cari le-a cucerit, s'a putut menţineà în cele din urmă peste tot. În epoca şi în regiunea în care au fost scrise textele husite, *e* rezistă numai dacă este ajutat de ambii aliaţi, de labiala precedentă şi *e* următor, încolo se găseşte în plină retragere de pe terenul care îi mai rămăsese. Forme ca *cene, tene*, se păstrează mai multă vreme, pentrucă se găsesc în societatea lui *mene*, forme ca *credenţă* etc. au devenit excepţionale.

Formele *mene*, *mente* etc. n'au devenit *meane*, *meante* etc. pentrucă al lor *e* se găseà în corelaţiune pe de o parte cu acel *e* neaccentuat în poziţie nazală, care ii dădeà mereu nouă viaţă, când alunecà sau sta să alunece din nou spre *i*, iar pe de altă parte în corelaţiune cu *i* din variantele *minte*, *mine* etc. În *lege* > *leoge*, *e* a putut să devie *ea*, dar nu în *vendecu*, unde *e* a fost aşa zicând transplantat din silaba întâia a lui *vendecà* şi câtă vreme mai există şi forma *vindecu*; s'a stabilit deci oarecum regula, că pe *i* îl poate înlocuì *e* dar nu *ea*. Înainte de toate însă, pe când în cuvinte ca *lege*, *é* se deschideà tot mai mult, în cuvinte ca *mente* tendinţa închiderii lui *e* a fost permanentă şi a continuat până dincolo de epoca metafoniei.

Încheiu cercetările mele cu o ultimă constatare. Ea priveşte soarta lui *e* accentuat în poziţie nazală după labiale în dialectul dacoromânesc, care are în cazul acesta *â* în loc de *i*, dacă urmează poziţie tare. Acel *â* s'a desvoltat din *e* şi nu din *i*. Cum *fenum* d. p. a dat în dacoromâneşte *fân* şi trecerea lui *e* > *i* în poziţie nazală este comună tuturor dialectelor, s'ar părea că avem de a face aici cu un *i* trecut în *â*. Deosebirea faţă de *filum* > *fir* s'ar puteà explicà prin faptul că *i* din **fin* (< *fenum*) a fost deschis. Totuşi **fin* ar fi trebuit să se prefacă în *fân* într'o epocă destul de târzie (oricum dupăce Istroromânii s'au despărţit de noi, cfr. *fenum* > istrorom. *fir*), când evoluţia lui *e* > *i* în poziţie nazală trebue să fi fost destul de progresată şi când *i* < *e* trebue să fi avut cel puţin mai multă afinitate cu *i* decât cu *e*, pe care aceleaşi labiale îl prefac la noi în *ă*. Am arătat de altfel mai sus că între diferiţii *i* < *e*, cel din *e* accentuat în poziţie nazală trebue să fi fost cel mai închis, între el şi *i* < *e* neaccentuat fiind cam aceeaşi distanţă ca între *â* şi *ă*. Dacă ne-am convins însă că formele cu *e* au

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43

existat în dacoromâneşte până dincolo de epoca în care labialele l-au prefăcut pe *e* în *ă* (*pilum* ⩗ *Cod. Vor.* 12/13 *păru* cf. 151/10 *părului*, însă istrorom. arom. mgl. *per*), atunci trebue să admitem evoluţia *fenum* > **finu* (⩗ istrorom. *fir*) şi *fenu* ⩗ *făn* > *fân* (v. mai sus despre *ă* în poziţie nazală). In *Psaltirea Hurmuzachi* dăm, pentru pers. a 3-a a indicativului plural, de *mentu* şi *măntu* alăturea de *măntu* pentru persoana 1-a sing., verbul acesta neavând nici o singură variantă cu *i* (v. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, glosar). În textul acesta se desfăşură deci înaintea ochilor noştri procesul prefacerii lui *lab.* + *e* + *naz.* > *lab.* + *ă* + *naz.* fără ca să se poată admite un *i* intermediar între *e* şi *ă* (resp. *â*).

Când Istroromânii au plecat de la noi, nazalizarea, care se mai găseşte în textele noastre rotacizante, nu dispăruse încă. Numai în chipul acesta *e* + *n* (> ↑ *r* > *r*) a putut să aibă şi în acel dialect aceeaşi soartă ca şi *e* + *n* + *cons.* In lupta dintre formele cu *e* şi *i* în silabă accentuată au învins cele din urmă.

Numai în dacoromâneşte *i* n'a putut să-şi recapete locul în cazurile în cari *e* după labiale a devenit *ă* resp. *â*. Formele cu *ă* (*â*) rămânând în afară de jocul dintre *e* şi *i*, au trebuit să se menţie întocmai ca şi franc. *buvons*, *fumier* etc. sau rom. *dumică*, *după*, ş. a. Unde a apărut *ă* *â*), variantele mai vechi cu *i* au căzut în desvetudine. Pe de o parte acest *i* n'a fost obişnuit în corelaţiune cu *ă* (*â*), pe de altă parte în locul acestui *i* tot mai puteà să apară *e*, ca şi în *minte* — *mente*, şi acest *e* trebue să se prefacă din nou în *ă*, terenul lui reducându-se şi pe calea aceasta tot mai mult.

Cernăuţi, Mai 1922.

Al. Procopovici

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14638 © 1921-1922 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-19 08:46:43